

A XIX. századi magyar irodalmi népiességnek nem volt egységes, határozott elmélete. Azok a kételyek, kérdések, amelyek 1849 után foglalkoztatták a költőket és kritikusokat, már a reformkorban is felmerültek, sőt Petőfi népdalköltészetének, a János vitéznek, Arany Toldijának magátólértetődően nagyszerű, minden elméletnél többet mondó gyakorlata mögött is keresztülhúzódtak.

A magyar irodalomban a népiességnek más és nagyobb szerep jutott, mint a nyugat-európai irodalmakban. Ennek egyik oka a magyarság nemzeti létében való veszélyeztetettsége volt — ezért keresett ugyanis az irodalom támaszt, erőforrást a nemzetiséget tisztán megőrző népben. Szépen fejezte ki ezt a gondolatot Erdélyi János. A hollandok azért nagyok a tájképfestésben — írja — mert a tenger el akarta borítani az országot és meg akarták menteni a tájakat legalább a festészet által. „A magyar népiség ilyen hollandi föld a különböző nyelvű és módú fajok közepett; s megmentésére nincs más lehetőség, mint önségének a művészet által mennél hübb kiemelése, felmutatása; ezért nem csoda, ha a költői szellem erősebben ragaszkodik nálunk a népieshez, mint netalán bármilyen európai népnél.”¹ A másik — ugyancsak a gyarmati helyzettel összefüggő ok pedig az, hogy az ország elmaradottsága, patriarchális jellege miatt a népi forrás nagyon is kínálkozó volt, nem kellett az irodalomnak messze visszanyúlni, mikor a népi felé fordult. Magyarországon a *népies* irodalom nem egy stílusváltozat volt, hanem a 49-et megelőző években a megújuló, önmagára találó nemzeti irodalom törzse és alapja. A politikai élet pedig, amely kezdetben a nép iránti részvét, érdeklődés, majd a néppel való szövetség, akkor már a nép nemzetnévelésének célkitűzését vetette felszínre.

A forradalom előtti korszak gondolatvilágának közepébe visz egy Kossuth 46-os programjára visszahangzó cikk:

„Tisztelt Honfi! Engedje meg, hogy ily egyszerűen szólítsam meg Önt a sujtástalan nép egyik fia. Nyelvemen forog ugyan a „honfitárs” édesebb és magasabb címe, de én a népbeli, Önt a nemzetbeli, fájdalom, e címmel nem tisztelhetem. Mikor leend e honban nép és nemzet egyértelmű szó?” A nép a nemzet mostohagyermek. „De nem szagatom fel egyenkint a sebeket, melyek a hő nép keblét századok óta vérzik. Szenved az és reményl még mindig. S ha a magyar arisztokrácia hasonló abban a többiekhez, miszerint a történetből semmit sem akar tanulni, legyen hasonló akkor abban is, hogy semmit sem felejt. Ne felejtse, hogy egykor a néppel becsületesen megosztott a haza közterheiben; ne felejtse, hogy ősei a „haza heréi” szégyennevet nem türték volna nevékön. Ne felejtse, hogy habár hajdan is ki volt zárva a nép a polgári jogok gyakorlatából, közte és a nemesség közt mégsem volt a választófal oly áthághatlan, mint ma. A csatamező volt akkor a tér, melyben babér és polgárkoszorú egyszerre vívatott ki. A sorompók csak a bűn s tehetetlenség előtt voltak lezárva. Erény és tehetség tehát mindenkit fölemelt a nép legjobbjai sorába. Ne felejtse, hogy képtelenség hinni, miképp a XIX. században tizenkétfélmillió nép közül évenként csak annyian képesítik magokat a polgári jog gyakorlására, mennyinek nemesi oklevélbeli megtiszteltetését a hirlapok hirdetik!

S ha mindezt a nemesség nem felejt, s a közterhekben a néppel ismét megosztózik s a dicsőség terének sorompóit a nép előtt ismét megnyithatja, hol az polgárkoszorút vivhat ki

¹ ERDÉLYI: Egy századnegyed a magyar irodalomból. Pesti Napló. 1855. nov. 24.

magának ; ha az előhaladott kor és emberség szózatát megértvén a néppel a szabadságot megosztja, melyet a viharos időkben megóvni maga a nép is segített ; szóval, ha a népet a honnak édes fiává teszi, — akkor és csak úgy lesz a nép a nemességgel érdek- s érzelmben egyesülve, akkor olvad össze nép és nemesség egy nagy nemzetté, mely képes lesz magát a világ három szöglete ellen megvédeni, mert nem lesz egy tagja sem, ki váltáságért szívverét ne ontaná.²

A nemzet tehát már nem a nemesi dicsőség felidézéséért fordult a múltba, hanem a nemzeti egység, az egyenlőség világát kereste ott. A népköltészet is a partiarchális múltból hoz hírt, amikor az állami élet a családeletben rejtőzött ; nemesség nem volt, vagy tényleg színeje volt a népnek ; nem volt még műveltség, de volt éber kedély, „érzelmek acélpengése”, nyelv és költészet tiszta eredetisége.³

Arany Toldi-konceptiója is abból a közhangulatból érthető meg, amelyben eleven elképzelés élt arról, hogy a nemzet valamikor egységes, patriarchális életet élő közösség volt. Ebből a közösségből kitaszították, szolgasorba kényszerítették a közösség zömét, a mai népet ; a felső réteg elzülött, elnemzetietlenedett, ez a mai nemesség. A Toldi nem más, mint ennek a történelemszemléletnek és politikai felfogásnak költői megfelelője. Van egy család, amelyiknek idősebb tagja királyi tányérnyalóvá aljasult, a fiatalabb pedig jogokból kirekesztve, háttérbe szorítva, elnyomva él és dolgozik. Ahogy a politikában az a program, hogy a kiszorított nép visszanyerje helyét a nemzet nagy családjában, úgy helyezi vissza a költő Miklóst az őt érdemeinél, képességeinél, jelleménél fogva megillető helyre. Ilosvai meséje szinte kapóra jött Aranyhoz ; nemcsak hogy nincs ellentmondás Miklós nemesi testvére és a maga népi szerepe között, hanem egyenesen így fejezte ki az aktuális problémát : a valamikor egységes nemzetből kitaszított nép méltó és képes a felemelkedésre, az őt kijátszó és elaljasult idősebb testvér, a nemesség pedig el kell nyerne büntetését — így kívánja az erkölcs, az igazság és a nemzet érdeke. — A fejedelmek korából tervezett Arany nép-eposz : „Festeném a népet szabadnak, nemesnek, fegyverforgatónak . . . a fejedelmet atyának, patriarchának, elsőnek az egyenlők közt. Festenek szabad hazát, közös hazát . . .”⁴

A múltbeli nemzeti egység a megteremtendő nemzeti egységhez szolgált példaképül. Ebben a légkörben, mikor népi és nemzeti egybeolvadása közeli lehetőségnek tűnt, oldódott fel az irodalmi népiességnek az az ellentmondása, amely már a 20-as években Bajza és Toldy kétfajta népdalelméletében felmerült és Petőfiig probléma maradt : mi a feladat — a néptől tanulni írni vagy a népnek írni? esztétikai követelmény-e a népiesség vagy szociális célkitűzés? a fensőbb köröket kell megismertetni a néppel vagy a népet kell ellátni a magáénál jobb irodalommal? Most a népköltészet erejétől, szépségétől megújult irodalom részese volt a nép felemeléséért folytatott küzdelemnek, az irodalom harcolt az olvasóközönségért és máris lehetséges volt „a legfensőbb költői szépségeket a népnek élvezhető alakban adni elő.” Olyan ország olvasta Petőfi népdalait, János vitézét, Arany Toldiját, amelyben a nép nemzetté emelkedése határozott politikai célkitűzés volt, reális lehetőségnek látszott.

De még így is, még ekkor is a népies elmélet — amennyiben néhány levélbeli fejtegetést annak lehet nevezni — nem volt egységes és tisztázott.

„Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá. Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez

² A cikknek a Hetilapban, az Iparegyesület újságjában kellett volna megjelenni, de a cenzor nem engedélyezte. Valószínűleg valaki Kossuth környezetéből írta. Vörös Antal irata között maradt fenn. Megj. : BARTA ISTVÁN : K. L. az utolsó rendi országgyűlésen. Bp. 1951. — Kossuth. Szépirodalmi 1956. Összeállította : LUKÁCSY SÁNDOR.

³ ERDÉLYI : Népköltészetéről. 1847. E. Vál. eszt. tanulmányok. Művelt Nép. 1953. 71—81.

⁴ Arany levele Petőfihez. Szalonta, 1847, febr. 28. Arany J. levelezése. Ráth Mór. 1888. 61—62.

a század földadata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokalta már látni, mint martirkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélhessenek és élvezzenek!⁵

Petőfi a maga egyedülálló politikai radikalizmusában, látnoki szenvedélyében kítűzte a programot, de nem foglalkozott a részletekkel, a fogalmak tisztázásával. A „népies triász” másik két tagjánál hangot kapott a spekuláció, a kétely, a bizonytalanság: Petőfi fenti kijelentését idézve ezt írta Arany a fiatal Szász Károlynak:

„Ezen óhajásra én is *ament* mondtam, de mégsem úgy értettem azt, hogy minden költő *tisztán* népköltő legyen, mert ilyesmi teljesülni soha sem fogna: hanem úgy, hogy a költészet ne legyen olyan, milyenné az a legujabb időben nemesült (?) ti. csak egynéhány tudós-nak, vagy ábrándozó holdvilágegyéniségnek nagy bajjal megérthető, a nagy többségnek pedig teljesen élvezhetetlen, hanem legyen egyszerű, nemes, erőteljes, a nép nyelvét megközelítő s ennek virágaival ékes, — szóval döntessék el a közfal a nép és ma ugynevezett *fennköltészet* közt, és legyen a költészet általános, nemzeti.”⁶

A népies, naiv nem lehet egyetlen, uralkodó iránya a költészetnek. A végcél a nemzeti költészet. Ezt fejtegette másutt is: „A Szépirodalmi Szemle pedig teljesen kimondja az én elvemet, melyre én a népies kezdet által készülök: (62. lap) „legyen a költészet sem uri, sem népi, hanem érthető és élvezhető közös jó, mindennek, kit ép elmével áldott meg az isten.”

De a cél elérésére csak a most divatos népies modoron keresztül juthatni s azért még népies, *for ever!* S e tekintetben mondtam én, hogy ki nem álhatom a tudós költőket.

És így én, azért hogy az Életképek-hez szegődöm, nem mondom azt, hogy szeretem a század philosophiáját az újdonság burleszk öltönyében. Ah dehogy! Szeretem a *nemzeti* költészetet; a *népiesség* köntösében még most; később majd pusztán.”⁷ Mit kívánt Arany az új iránnyal megvalósítani? „Az érthetetlen szépségek korát” lejáratni, az irodalmat gazdagabbá, realisabbá, közérthetőbbé tenni, és ezzel a nemzeti újjászületést és az irodalmat is szolgálni. A népiest kezdetnek tartotta, útnak a nemzeti felé. De hát a nép nem volt-e útban afelé, hogy nemzetté váljon!? Nem lehetett az irodalom végcéljának a parasztit, a naiv fel fogását tartani, hiszen a nép maga is arra készült, hogy kiemelkedjen a paraszti, a naiv állapotból. Petőfi és Arany között a szorosan vett esztétikai kérdésemben nincs más különbség, mint ami a deklaráció és az elmélkedés, kifejtés között van. A népköltészetben, amelyet Petőfi uralkodóvá akart tenni, vagy nem a szorosan vett népköltészetet kell érteni, vagy pedig a népköltészet uralmát ő is egy lépésnek tekintette; hiszen ő maga sem maradt meg a népdaloknál és a János vitéznél, hanem éppen azt művelte, amit Arany nemzeti költészetnek nevezett. Tágabban véve a kérdést viszont kétségtelen, hogy Petőfivel ellentétben Arany — kivéve a szabadságharc legforróbb időszakát — nem forradalmi módon képzelte a nép uralomrajutását, hanem a „falak eldöntéséről” ábrándozott úri és népi világ között.

Tompától még távolabb állt a forradalmi megoldás gondolata, a népköltészet céljának tartotta: „emelni a népet fölfelé; édesgetni a nagyobbakat hozzá lefelé”.⁸ Azt is érezte, hogy őt nem lehet egészen népköltőnek tartani, bármilyen készséggel csatlakozik is az új irodalmi mozgalom zászlója alá:

⁵ Petőfi levele Aranyhoz. Pest, 1847. febr. 4. Arany János levelezése. Ráth Mór 1888. 51—52.

⁶ Arany levele Szász Károlyhoz. 1847. oct. 11. Arany János levelezése. Ráth Mór. 1888. 221—23.

⁷ Arany levele Szilágyi Istvánhoz. Szalonta. 1847. szept. 6. Arany János levelezése. Ráth Mór. 1888. 45.

⁸ Tompa levele Aranyhoz. Beje. 1848. márc. 2. Arany János levelezése. Ráth Mór. 1888. 213—14.

„Átnézem például, amit összesen irtam, sokkal több benne mind nyelvre, mind eszmére tekintve a nem-népies, mint a népies, és látom, hogy ez jövőre is így marad, mert belőlem azon melankólikus gondolatok, melyek sokszor elfoglalják lelkemet, ezután is ilyen nem-népiesen fognak kiömleni, s meglehet, hogy e téren sokkal kevesebbet fogok én adhatni, mint rólam felteszed.”⁹

Ezeknek az éveknek művészi gyakorlata megoldotta népi és nemzeti irodalom viszonyának problémáját: a népköltészeti eszközökkel élő, naiv szemléletű írásokat művészi értékük az egész nemzet olvasmányaiává tették; ugyanakkor a nem kimondottan népies művek hozzáférhetőek voltak — tárgyuknál és nyelvükénél fogva — a széles olvasóközönség számára. Az elméletben azonban felszínre került az alapkérdés: a harc a népies irány jogaiért, helyéért folyt, ugyanakkor a „harcosok” is úgy látták, hogy a naiv népies nem lehet a végső cél. A népies elmélet ugyanavval birkózott, ami a szabadságharcnak is alapkérdése volt: nép és nemzet viszonyával.

Feltétlenül volt ezeknek az éveknek haladó szemléletében valami utópisztikus, valami irreális: osztozott a polgári forradalmak ideológiájának illúzióiban. A XIX. század nem valósította, de nem is valósíthatta meg nagy célját, nem érte el, hogy „a bőség kosarából mindenki egyaránt” vehessen, hogy „a szellem napvilága” ragyogjon minden ház ablakán”; nem érték ezt el másutt sem, nem értük volna el mi sem, még ha történelmünk nem is alakul ilyen tragikusan. A Toldit, a János vitézt másfajta, más légkörű irodalom követte volna, a kapitalizálódás bármilyen típusának bekövetkeztével.

48—49 bukását követő korszak azonban a maga sajátos „nemzeti egység” hangulatával, a társadalmi kérdések megoldottságának illúziójával, a patriarchális állapotoknak a nemzeti elnyomóktól kiinduló felbomlásával különösen válságossá tette a népies irány útját. Ismét kettévált a népiesség felfelé és lefelé hatóága, a népiesség mint esztétikai elv és a népiesség mint szociális célkitűzés; külön úton haladt a népköltészeti gyűjtés, a nép költői erejének felhasználása és a népoktató irodalom. Az álnépies líra és a népszínmű, ami az egységes népi-nemzeti irodalmat lett volna hivatva képviselni — csak az irodalom kárára burjánzott. Ilyen légkörben küszködött a magányos Arany, hogy a patriarchális nemzeti egység ideáljához szabott irodalmi elvekkel ki tudja fejezni a maga egyre kevésbé patriarchális és egyre kevésbé egységes korát.

A népiesség mint esztétikai elv; a népköltészet szerepe, népköltészeti gyűjtés

A népköltéssel való foglalkozás, visszanyulás a népköltészeti alaphoz — a népiességnek ez az ága nagy szerepet kapott 49 után, a nemzeti elnyomás és a friss kapitalizálódás légkörében.

1850 nyaráról való az első felhívás:

„Gyűjtsük a népdalokat!

A forradalom vihara pusztítva vonult el határainkon. Amerre nézünk ameddig látunk: előttünk és mögöttünk fármezők kopárlanak.

De van föld, melybe a mult két év uj magokat is hintett; van föld, mely a mult két évben uj virágokat is termett.

E föld a népköltészet mezeje.

Szedjük fel ennek virágait, mielőtt a feledés árnyékában végképp elhervadnának, kössünk belőlük koszorút s tegyük le az emlékezet oltárára.

Buját és örömet, érzelmeit és gondolatait, dalban önti ki a nép. S hogy a forradalom alatt öröm és bu, gondolatok és érzelmek rendkívüliek valának a népben; — tehát ez idők színébe öltözött dalai is szokatlan jelenet a népköltészet világában: nem szükség mondanom.

Gyűjtsük össze e dalokat; e gyűjtemény nevezetes mellékdarabja leend korunk történelmének.

A népdalok — a nép életének mutatótáblája. S ezért a státusférira nézve úgy, mint a nagyközönség előtt, egyaránt érdekesekek.” Kéri, hogy a népdalokat, tábort- és csatadalokat is

⁹ Uo.

különböző vidékekről küldjék be Gyulára „Apafi” felirattal. A felhívást közzétevő jónak látta megjegyezni, hogy ő már eddig is gyűjtött és „e dalokban semmi olyast, miben a mostani felsőbbség megbotránkozhatnék” nem talált.¹⁰ Ez a felhívás még a 49-et megelőző évek, hónapok hangulatából fakadt, a forradalom jelentőségét hangsúlyozta, annak emlékeit akarta megőrkíteni.

Mátray Gábor „régibb és újabb érdekesebb népdalokat” készült közrebocsátani; úgy látszik, hogy nem valódi népdalt, hanem századeleji gyűjtésekből ismert „közéneket”, amely „műveltebb társas körökben népszerűséget nyert.”¹¹

Vas Gereben magyar népszokások gyűjtéséhez kért segítséget¹², a 20 év előtti első tájszó-gyűjtemény kiegészítésére szólított fel egy röpirat „Buzgó óhajtás nemzeti hagyományaink, különösen a tájszógyűjtés ügyében” címen, amely szerint „bögyös tudatlanság” lenézni a néphagyományt; nem sokáig fogja tudni már a nép régi épségét megóvni. „Nosza tehát míg nappal van, nehogy majd a legjobb akarat is későn buzogjon.”¹³

Megkondult a vészharang, 63-ban a Kisfaludy Társaság bejelentette, hogy folytatni akarja Erdélyi népköltészeti gyűjtését.¹⁴ Abonyi Lajos és Turpásztory László 2000 népdalból álló gyűjteményüket ajánlották fel a Kisfaludy Társaságnak.¹⁵

Az 50-es évek végére, a 60-as évekre mintegy beért a Bachkorszakbeli termés és egymás után jelentek meg a gyűjtemények. (Gaál György: Magyar népmesegyűjtemény, 57–59; Merényi: Eredeti népmesék 61, Sajóvölgyi népmesék 62. Dunamelléki népmesék 63; Kriza: Vadrózsák 63; Magyar regék, mondák és népmesék Majláth után Kazinczy Ferenc, kiadta Kazinczy Gábor 64; Thaly Kálmán: Régi magyar vitézi énekek és elegyes darabok 64; Palócz népköltemények, összegyűjtötte és kiadta Pap Gyula, Sárospatak 65; Erdélyi: A nép költészete, népdalok, népmesék és népmondák).

A külföldi népköltészetet is propagálták; Hunfalvy kivonatosan ismertette a Kalevalát¹⁶ Erdélyi svéd, skót és dán balladákat¹⁷, Thaly Kálmán ó-svéd balladát.¹⁸ Greguss breton népdalt közölt¹⁹, megjelent a Kenteletár egy részletének fordítása²⁰ Greguss Ágost külföldi népdal antológiát adott ki, „Népek lantja” címen.²¹

Érdekes és feltűnő jelenség, hogy milyen sokat és milyen értelemben foglalkoztak ebben a korszakban az országban élő nemzetiségek és a szomszéd népek költészetével. Tóth népdalokat közölt Szeberényi²²; megjelent „Virágok a román népköltészet mezejéről” c. gyűjtemény (ismerteti és kiadja Ács Károly, Pest, 1858), Zilahy Károly „népismertetése a szilágysági oláhokról”²³ az Erdélyi Múzeumegylet román népköltészzel is foglalkozott, tagjai között román írók voltak; „Magyar—orosz népdalok”-at gyűjtött Lehóczky Tivadar (Kiadta Erdélyi. Sárospatak, 1864). Különösen nagy volt az érdeklődés a regényes, hősi epikában gazdagabb szerb, délszláv költészet iránt. Még 1836-ban kiadta Kunoss Székács szerb hősdal fordításait. Erdélyi szerb népdalokat közölt; ²⁴ megjelent néhány cikk és fordítás Vuk Karadsity István

¹⁰ Pesti Napló. 1850. aug. 27. Hölgyfutár. 1850. aug. 28.

¹¹ Hölgyfutár. 1852. jún. 1.

¹² Pesti Napló. 1956. febr. 26.

¹³ Pesti Napló. 1858. dec. 8, 11, 15, 16.

¹⁴ GREGUS ÁGOST: A népköltészet ügyében. VU 1863. szept. 6.

¹⁵ Hölgyfutár, 1863. febr. 7.

¹⁶ Szépirodalmi Lapok. 1853.

¹⁷ Szépirodalmi Lapok, 1853.

¹⁸ Szépirodalmi Közlöny 1858.

¹⁹ Pesti Napló, 1858.

²⁰ Szépirodalmi Közlöny, 1858.

²¹ Kisfaludy Társaság. 1861.

²² Szépirodalmi Lapok. 1853.

²³ VU, 1859. márc. 27.

²⁴ GYULAI: Adalék népköltészetünkhöz. 1860. GYULAI: Kritikai dolgozatok. Bp.

gyűjteményéből Kondor Lajos tollából;²⁵ Zilahy Imre érdekes cikket írt a szláv népköltészetéről.²⁶ Greguss Ágost „A népköltészet barátjaihoz” intézett felhívásában fordításokat kért, mert — mint írja — a Kisfaludy Társaság a hazai nem magyar ajkú népek költészetével akarja kiegészíteni a Gyulai által szerkesztett népköltészet gyűjteményét.²⁷ Ahogy a népköltészet-kultusz egyik forrása ezekben az években a nemzeti érzés volt, a nemzeti erők, kincsek felsorakoztatása az idegen elnyomással szemben, ugyanúgy a nemzetiségek költészetére iránti érdeklődés a szabadságharc tanulságából, a nemzetiségekkel, a szomszéd népekkel való összefogás szükségességének a felismeréséből következett. De a népköltészetet a szomszéd népek, a külföldi népköltészet volt ugyanakkor az a terület is, melyről a „nemzetibe” túlságosan bele-süllyedt irodalomnak az „általános emberi” felé emelkedését várták — Arany, Gyulaiék a hagyományos morál megtartása mellett, bizonyos értelemben a polgárosodás ellenében, a kialakuló új irodalom képviselői pedig a polgárosodás érdekében, irányában. A nemzetiségek, a szomszéd népek irodalmának propagálása pedig különösen alkalmas volt a népek közti barátság gondolatának alátámasztására; ez volt az a terület, ahol az „öregek” és „fiatalok” egymással vetélkedhettek humanizmusban, demokratizmusban. Lehoczky „Magyar—oroszipdala”-inak Koszoru-beli ismertetője írta: „Az orosz a szabadságharc letörője, de „a korbáccsal nevelt szegény orosz pórban, ha otthon bizalmas tűzhelyénél megvonul, sok ügyesség, kedélyesség és leleményesség van.”²⁸ A Zárai Tódor házassága c. horváth—dalmát népballadát a következőkkel vezette be Kondor Lajos: Az emberiség festvérülésének nagy eszméjét valósítani a legszentebb célja a mindenkor írói — s jobbainak vala.”²⁹ A Koszoru-ban megjelent egy „Revue des deux Mondes”-ből átvett cikk, amely szerint a francia tündérek híven tükrözik a franciák szabadságszeretetét, barátságosságát, műveltségét. Arany szerkesztői megjegyzésében hozzáfűzte: „... itt se az indogermán eredet, se a társalgásbeli finomodási nagy hajlam nem döntő: de igenis a nép bátor, szabad, félelemtől ment képzelődése, melyet vámpírok nem gyötörnek, melyen *incubus* nem ül, szellemi lényeit inkább játszságból, mint babonás rettegésből alakítja, s szembe mer szállni „egy öreg ördöggel is” ha egyszer neki tüzessedt.”³⁰ A fiatalok képviselőjétől, Zilahy Imrétől ez a szép vallomás maradt ránk:

„A dalok által az ember a nép szívébe lát, s megtanulja becsülni nemesebb részüket. Belátja az ember, hogy a népeket belső szellemi kötelék kapcsolja és vonzza egymáshoz. S mennyivel nagyobbra nő e meggyőződés, annyival tisztább lesz előtte az a tudat, hogy a nemzeteknek több okuk van egymást szeretni, mint egymást gyűlölni.”³¹

A néppel, a nép tehetségével, művészetével foglalkozó cikkeknek, tanulmányoknak is egyik forrása a nép szeretete, megbecsülése, az a 49 előttről áthúzódó gondolat volt, hogy a nép a nemzet törzse, a népköltészet a nemzeti költészet alapja; a másik pedig a polgárosodás züllesztő hatása, az elkorcsosodó „modern” szellem elleni tiltakozás. Vajda János, aki kiállt a polgári haladásért és ugyanakkor a makulátlan erkölcsért, akit a polgárosodáson túli tiszta szellemben vetett hit éltetett, egyedülálló jelenség volt ezekben az években. Arany, Gyulai, Salamon nem a jövőre, hanem a múltra gondoltak nosztalgiával, de ez a múlt azonos volt a reformkor, a kossuthi politika légkörében oly népszerű korszakkal: a tevékeny, erőteljes

²⁵ A szerb népköltészetéről. Szépirodalmi Közlöny. 1858. márc. 14, 18: a szerb hős- és népköltészetéről. Pesti Napló, 1858. ápr. 23, 24. máj. 4.; Egy horvát—dalmát népballada. Divatcsarnok, 1860. ápr. 3, 10.

²⁶ Pesti Napló, 1865. júl. 5, 6, 7.

²⁷ VU, 1865. aug. 27.

²⁸ Koszoru, 1864. okt. 23.

²⁹ Divatcsarnok, 1860. ápr. 3.

³⁰ Koszoru, 1864. aug. 14.

³¹ ZILAHY IMRE: A szláv népköltészetéről. Pesti Napló, 1865. júl. 5, 6, 7.

nemzeti egység korával. Korszerűtlen koncepció volt ez, kétségtelen, de a nemzeti érzés, a becsülethez, az erkölcsökhöz, a nagysághoz való vonzódás diktálta.

A népköltészeti gyűjtés propagálása is ebből a gondolatkörből fakadt. Arany sokat foglalkozott a folklór jelentőségével, módszereivel. Szükség volt arra, hogy ennek a tudománynak létjogosultságát bizonygassa: „Van hát jogcíme a tudománynak foglalkozni a népköltéssel magával is: csupán azért, mivel itt egy világ áll előtte, melyet ismernie kell, annál inkább, mert nem külső, hanem belső, nem a holt vagy érzéketlen természet nyilvánulása, hanem az élő szellem fokozott munkásságának eredménye — oly rétegeket, amit nem hulláikból és héjaikból a parány-állatok, hanem érzéseikből, gondolataikból halmoztak egymásra a különböző emberi nemzedékek. Ha pedig a népköltészet tanulmányát mint segéd tudományt vesszük: ez a bölcelemnek ember- és fajismeret; a históriának távcső, hova pusztá szem nem lát; a hitregetannak dús erő forrás; adattár a nyelv- s régiségtudománynak; de kivált a költészetnek és széptannak annyira szükséges induló pont, hogy már Kőlcsey ítélete szerint is, kít pór ízléssel ugyan nem vádolhatunk: a valódi nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni.”³² Az emberiség ügye, de nemzeti érdek is a népköltészeti gyűjtés — ez a kettős gondolat csendül ki a fenti sorokból is. A polgárosodás térhódítása teszi sürgetővé a népköltészeti kincsek összegyűjtését:

„Minden falu, minden tüzhely, megannyi mesefészek, minden pórfiú egy élő gyűjtemény. Azt várjuk-e, hogy a polgárosodás, a műveltség terjedése, a napi üzlet gondjai kiszorítsák közülünk a népi költészet maradványait, elűzzék a tündéreket, s akkor fogjunk a gyűjtéshez? Még van idő, de nem lesz soká. A mint a könyv- és lapirodalom nagyobb-nagyobb hódítást tesz a nép alsó rétegeiben a szerint fog az élő hagyomány, a rege, a mese, sőt az eredeti *népdal* is mind gyérebb és apróbb szigetekre szorulni, lenézés, nevetség tárgya lenni. Amazok helyi józan ismeretek, de a költészetét féltő, bizonyos csinált, az irodami hangot affectáló modor foglalja el, éppen úgy, mint népzenénk máris sokat vesztett eredeti zamatjából. Mentsük meg, amit lehet.”³³

A jó gyűjtő tulajdonságait megrajzolva a nép alkotó szellemének tiszteletbentartását jelölte meg legfontosabbként.³⁴

Állandóan visszatérő motívum volt ezekben az években, különösen Aranynál, a nemzeti múlt felelevenítése, népi és nemzeti elem azelőtti egybeforrottságára való nosztalgikus visszaemlékezés és annak a felpanaszlása, hogy a népköltészet már nem nemzeti, nem a nemzeti élet nagy eseményeit éneklé meg: minél feljebb megyünk a történelemben, annál gazdagabb népköltészetet találunk.

„A nép, az Árpád vezérek, első királyok népe szabad nemzet vala, csak kevesen és apránként süllyedtek szolgaságba: de még így is, a mozgalmas nemzeti, hadi élet vegyes házbeli királyaink alatt, később a hajduvilág, a kuruc—labanc villongás, mely nemcsak szeme előtt folyt a népnek, hanem benne mozgott, benne lélegzett, hozzákötötte reményeit, vágyait, szerencsáját: bizonynal nem csupán oly dalok nemzöje volt, melyek tárgya a pásztori vagy földműves élet körén felül csak holmi zsvány kalandokhoz birt volna emelkedni. Azt sem kell felednünk, hogy midőn ama régebbi korban *népdal* forog szóban, semmi ok egyedül a köznépre szorítkozni. A harcias, vagyonos nemesség, az írástudatlan *paraszt* urak nem valának még kifejlődve annyira az eredeti naiv állapotból, hogy közöttük egyéb dal, mint a népies, kelendő lehetett volna. Egy felől néhány írástudó, elszigetelt, irodalmi kísérletekkel; más felől a nemzet egésze, erőteljes naiv állapotban, szabad ég alatt, a cselekvés mezején; im ez a magyarság képe jóformán a mohácsi vészig, sőt némi módosítással még azután is. A mi az iskolán

³² ARANY: A magyar népdal az irodalomban. 1860 után. Arany János ÖPM. Franklin. 402—3.

³³ ARANY: Nyugot-felföldi népmondák ismertetéséhez fűzött megjegyzés. 1861: Arany János ÖPM, Franklin, 963—4.

³⁴ ARANY: Eredeti népmesék. Birálat. 1861. Arany János ÖPM. Franklin, 710—2:

külvil, vagy ha tetszik, alul zeng az mind népies : de ez utóbbi kiterjed aztán az egészre : bizony az ily népdal tárgyaiban sem volt oly szűkkörű, mint a mai. Formái változatosságát pedig már maga a tárgy sokfélesége föltételezi.”³⁵

A „Festeném a népet szabadnak, nemesnek, fegyverforgatónak . . .” hangulata tér itt vissza. A következő tanulmányrészlet mutatja, hogy Arany tudta, miért érdektelen a népi költészet a nemzeti élet iránt:

„A közelebbi korok állameseményei : a törökkel folyt utótküzdelmek, a múlt század elején és derekán (Péror-lázadás) történt népi mozgalmak, sőt a legujabban elzúgott politikai vihar is, nyom nélkül maradtak a naiv eposzra nézve. Járd be a hazát, keresd föl a népet, pásztor-tűznél és kunyhóiban, a sarlónál és lakomáin, a műhelyek és laktanyák pihenő óráiban, szóval mindenütt, hol az élet fáradozásait költészettel enyhíti, hol, mint egy jelesünk mondja, lelke ünnepel : fogsz hallani népdalt, édes-bájos dalt, szomorut, vigat, kedélyest, szeszzenőt ; fogsz hallani gyöngyös-aranyos tündérregét ; de oly éneket, mely a nemzet multjára vonatkoznék, alig. Mintha pusztáink rövid emlékezetű Kalliopéja nem eszmélne tovább, csupán a közelebbi divatharamiáig : mintha népünket nem érdekelné sorsa a nemzetnek, mely őt századokon keresztül dolog (res) gyanánt tekintette.”³⁶

A reformkorban az új irány hívei azért harcoltak, hogy a *nemzeti* költészetet *népiesebbé* tegyék. 49 után Arany vissza-visszatért ahhoz a gondolathoz, hogy a *népköltészet* nem *nemzeti*, nem a nemzeti élet eseményeit éneklí meg. Ennek felszíni, kézenfekvő oka az volt, hogy a nemzeti irodalom már túlonúl is „népies” volt a Petőfi utánczókjóvoltából. De a mélyebb ok egy történelmi tanulság lehetett. A 48—49-es harcok életkérdése, célkitűzése és egyben eszköze volt, hogy a népet érdekeltté tegyék a nemzeti életben. A bukás — bármilyen sok szó hangzott is el a Bach-korszakban a nemzeti egységről — lényegében elzárta az útját a nép nemzetté válásának. Arany ezt látta, érezte, egész írói küzdelmének ez volt az alapja. Amikor azt konstátálta, hogy népköltészetünk nem a nemzeti élet eseményeit dolgozza fel, akkor annak a súlyát, keservét érezte át, hogy a nép kitaszított volt és ma is ki van taszítva a nemzeti életből. A reformkorban, 48—49-ben a nemzeti irodalom népiesessé színezése mögött a nép nemzetbe emelésének törekvése zajlott ; 49 után a népköltészetnek a nemzeti élet kérdéseitől való eltávolodásának a megállapítása azt a belátást takarította és fejezte ki, hogy a népet nem lehetett a nemzetbe felemelni, hogy az egységes, demokratikus nemzeti élet nem született meg. A kialakult kapitalizálódo társadalmi és irodalmi élet éppen ellentéte volt a demokratikus nemzeti multból merített ideálnak. A különböző társadalmi rétegek egyfelől, művész és közönsége másfelől egyre távolabb kerültek egymástól. A nép művésze és a régebbi korok művésze szemtől-szembe állt hallgatóival, bírálóival ; a nép, az összesség ízlése pedig csalhatatlan : „. . . hajdan az énekmondó körülbelül oly viszonyban állt hallgatóival, mint eposzának hőse a vezérlete alá gyűlt nemzettel, mert valamint ennek a közakarata, úgy ő a közös érzület kifejezője vala . . .”³⁷ A lírai áradattal szemben az epika különösen az eposz útjának keresése is a kicsinyes, prózai korról való szembefordulás volt. Igaz-e, hogy a jelen kornak csak a líra felel meg? — vetette fel a kérdést Arany.

„Hogy a társadalmi viszonyok gyökeres átváltozása, midőn a régi és az új még harcol egymással, s a győzelem egyik félre sincs eldöntve, hogy az ily állapot tömérdek habozást, kétséget, nyugtalanságot idéz elő a kedélyekben, s a percenkint változó remény és csüggettség ez egy napról más napra élés, nyomasztóan hat a költészetre s legfőlebb a lírának kedvez, nem akarám tagadni : de hogy átmeneti korszakban egyéb költeményfaj, s különösen az eposz

³⁵ ARANY : A magyar népdal az irodalomban. 1860. után. Arany János ÖPM. Franklin, 405—6.

³⁶ ARANY : Naiv eposzunk. 1860. Arany János ÖPM. Franklin, 294—5.

³⁷ ARANY : Eredeti népmesék. Bírálata 1861. Arany J. ÖPM. Franklin, 707—9. — Gvadányi, 1863—4. Régi dán balladák. Bírálata. 1860.

egyáltalán ne virágozhatik, bajosan lehetne megmutatni az irodalomtörténetből." Az eposzt, a naiv, a népi eposzhoz, a népköltészethez visszanyulva lehetne ujjíateremteni: „Ez uton az elbeszélőköltészet számára egy vidék, kecs- és erőtjeljes élet kínálkozik, mely a nemzet egész hagyományos — mondai és történeti — multját felkarolhatja, tündérregéit, mint Puskinnál látjuk, a nép formáiban, mégis nagy művészettel, ujráteremtheti, hőseit, a Frithiof-rege módja szerint, örök ifjúságra varázsolhatja: szóval a tér, a naiv eposz tére az, hol szerintünk tettemes műveletlen, ámbár dus termést ígérő vidék van elfoglalni való.”³⁸

Gyulai is — éppen Arany költői működésének nyomán — az epika korszerűsítésének útját a nép eszményi világának feltűntetésében, a népélet egyes feltűnőbb egyéniségeknek rajzában jelölte meg.³⁹

A népiesebb, nemzetileg egységesebb múlt, mint a költészet virágkora Aranyon kívül mások gondolatvilágának is lényeges részét képezte. Salamon Shakespeare tanulmányán⁴⁰ és a Shakespeare-darabok elemzésén végigvonult az a koncepció, hogy a középkori Anglia, a szabadabb érintkezés a különböző társadalmi rétegek között, az erőtjeljes nyilvános élet volt a forrása Shakespeare egyedülálló művészetének. Madách a görög irodalom virágzásának okát abban jelölte meg, hogy a görög élet valódi közélet volt, ahol az író szemtől-szembe állt közönségével, bírálóival. Az elvesztett Olympus magasságát pótolni az irodalomban a néphit, a népregek útján lehet: — mondta Madách Kisfaludy Társaságbeli székfoglalóján.⁴¹

Korhangulat volt tehát a népi élet eszményítése, a népköltészet kultusza; formája volt az a nemzeti elnyomás és a kapitalizálódás elleni tiltakozásnak. Még a népi gondolatvilágtól távolálló Madách szerint is a klasszikusok és a népköltészet, a népi élet az igaz emberi érzések forrása:

„Aki tehát igazi emberi érzést akar dalolni, vagy valódi nőalakot festeni, a társasági viszonyainkból nem bírja az egészségest a betegestől, a valódit a negélyezettől elválasztani, forduljon e tiszta forrásokhoz. Olvassa a népdalt és klasszikusokat, nézzen szét a nép élő hőlygei között s mindenütt egyenlő, mert valódi emberi érzéseket talál buzogni.”⁴²

De senki olyan sokat és főleg olyan közelről, a falusi élet, légkör oly konkrét ismeretében nem írt a nép tehetségéről, alkotóerejéről, ízléséről, mint Arany. Többször visszatért ahhoz a gondolathoz, amit a Bolond Istókban művésziileg is fel akart dolgozni, hogy a nép között — megfelelő körülmények, képzés híján — hány költői tehetség veszhet el:

„Mert nagy önhittség volna, bármely nemzet és kor jeles költőibe, azt hinni, ők hivatvák a költészet isteni szövétnékét lobogtatni kortársaik előtt. Igen, a körülmény őket emelte e diszes helyzetbe: de százan meg százan lehetnek az ekeszarvánál, a műhelyekben és egyebütt, kik, ha a sors kedvez, épen úgy, vagy jobban betöltendék azon helyet, mint az ünnepelt koszorúsok. Ama bojtárfiu, ki oly keservesen rikatja furulyáját, s órákig elnézi a felhők játékát vagy a folyam siető vizét szerencsésebb viszonyok közt hirneves költő fogott lenni; amaz ékes falusi vőfélyben, ki egész lakadalmas népet mulattat furfangos ötleteivel a magyar nemzet vigjátékírója veszett el (s kár!) ama vén parasztjós, ki képzelme szörnyeeivel egész vidéket rémületbe hoz, a romantica első apostola leendett. Egyik nagy költőnk arcképére, hallám e megjegyzést: úgy néz ki, mint a falu bolondja — s valóban, fosztassék meg e költő az elemi oktatás minden jótékonyásától, hagyassék magára egy rideg faluban, hol az anyagi lét fenn-

³⁸ ARANY: Hebbel: Anya és gyermeke. Bíráló. 1860. Arany J. ÖPM. Franklin, 766—8.

³⁹ GYULAI: Szépirodalmi Szemle. BH, 1855. Gy. Kritikai dolgozatok. Bp. 1908.

⁴⁰ KOSZORU, 1864.

⁴¹ MADÁCH: Az aesthetika és társadalom viszonyos befolyása. Kisfaludy Társ.-beli székfoglaló. 1862. ápr. 2.

⁴² MADÁCH: A nőről, különösen esztétikai szempontból. Akadémiai Székfoglaló. 1864. ápr. 18.

tartása vesz igénybe minden erőfeszítést, — nem tudom, ha az élelmesb, gyakorlatiabb, ügyesebb földiek szemében egyéb lesz-e?”⁴³

„Első és legnagyobb inventor a nép, a sokaság.” — vallotta Arany — a művészet titka a nép, az összesség birtokában van.

„Mert nem kell hinni, hogy az oly magas költői tulajdonok iránt is, minő az alkotás egysége, formabeli telje és kerekded volta csak néhány művészi léleknek volna fogékonysága: benne van ez az emberi természet alapján, mint a köznép meséi, mondái, balladái bizonyítják.”⁴⁴

Ugyanezt a gondolatot máshol, részletesebben is kifejtette:

„Tudva van, hogy a nép sehol sem tanulja formáit; a mint a költemény eszméje megfogant: vele terem egyszermind a benső forma egész teljességében. Bizonyítja ezt mind az elbeszélő, mind a lantos nemből költeményeik talpraesettsége, mindenütt, hol ilyesek találhatunk. E tekintetben a népek nyelv és égjelkülönbség nélkül, nagy solidaritást mutatnak fel: bizonyosság, hogy e formaérzék nem egy vagy más népfaj, hanem az összes emberiség tulajdona. A német őseposz, a cseh *krátudvari* kézirat, a szerb kisebb elbeszélések, az éjszakai ballada és spanyol románc, nálunk „Szilágyi és Hajmási” kalandja, meg a sokat emlegetett egy pár balladás költemény, oly *benső* teljességet mutatnak az elbeszélés illető fajaiban, mellyel a műköltés csak versenyezhet, de sehol még túl nem haladta. Nincs különbség a lyrában sem, nagyon megfoghatom, ha egy oly költő is, ki a magyar dalt, épen a benső idom tekintetében, oly magasra emelte mint Petőfi, mikép többször hallám nyilatkozni, nagy részt od’ adott volna költeményeiből, csak hogy eredeti népdalaink szebbjeinek ő lehetne a szerzője. Valóban vigasztaló, hogy az igazi, gyökeres, organicus költészet iránti ösztön nincs szorítva, sehol, semmi időben, egy-két kiváló egyéniségre, hanem az összes nép tömegében van letéve örök alapul, mellyel — mint föld-anyjával a hitrege óriása, — csak érintkeznie kell a nemzeti műköltészetnek, hogy mindannyiszor megifjodva, megújulva, gazdag erőben s egyszerű szépségben emelkedjék, lehányva magáról a ficamlott izlés, romlott kor, mesterkéltség világ izetlenségét.”⁴⁵

A népköltészet szeretete és a humanista gondolkodásmód összefonódottságára a szomszéd népek költészetével kapcsolatban megismerteken kívül szép példa Aranynak ez a tanulmány-részlete is.

Egy apró szerkesztői üzenetben fogalmazta meg Arany a legtömörebben, hogy miben látta a nép alkotómódszerének lényegét: Az eltévedt királyfiak. Nem találta meg a népmese költői formáját. Minden a mi lényeges; *semmi* a mi nem az: ebben áll a titok: de megcsinálni igen nehéz. Nem olvasta Puskin egy pár meséjét.”⁴⁶

Jókai sikerének titka — Arany szerint — a nyelv, az elbeszélő modor és a képzelet népiessége volt; ⁴⁷ a Tragédia hiánya pedig az, hogy Madáchot „nem hatotta úgy át meg át a magyar népi nyelv érzete, mint *oly nagy* költőt kellene.”⁴⁸

A „Deák párt” kritikusaiknak és Aranynak álláspontja, a népköltészet szeretete és megbecsülése nem volt egészen természetes és magától értetődő a maguk korában. A Gaál György

⁴³ ARANY: Töredékes gondolatok. V. Az észszerű utánzásról a költészetben. Arany J. ÖPM. Franklin, 1222—3. Ugyanez a gondolat: Irányok. 1861—2.

⁴⁴ ARANY: Gyöngyösi István 1863—4. Arany J. ÖPM. Franklin, 446.

⁴⁵ ARANY: A magyar népdal az irodalomban. 1860. után. Arany J. ÖPM. Franklin, 406—7.

⁴⁶ KOSZORU. 1863. ápr. 3.

⁴⁷ ARANY: Szegény gazdagok. Birálat. 1861. A. J. ÖPM. Franklin, 1011.

⁴⁸ Arany levele Madáchhoz. Pest, 1861. nov. 5. A. J. levelezése II. köt. Ráth Mór, 1889. 393.

népmesegyűjteményének (Pest, 1857—59) III. kötete elé írt bevezetőben Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc azt fejtegették, hogy a népköltészet szépsége csak naiv felfogásában áll, kerek, művészi egészet alkotni képtelen — tehát a népköltészet csak anyaga a poézisnek. Gyulai a Batori Boldizsár, a Júlia szép leány c. székely balladák méltatása során talált alkalmat, hogy nézetükkel vitába szálljon. Tiltakozott műköltészet és népköltészet merev szétválasztása ellen: a műköltészet a népköltészetből nőtt ki, annak folytatása és a műköltészetnek később is időnkint le kell hajolni a népköltészet forrásához, hogy felfrissüljön. A népköltészetben sokat, igen sokat lehet tanulni a nép szellemi „fejletlenségéből”; Shakespeare és Arany is onnan tanultak. A vitában nemcsak a népköltészetéről, hanem az egész népies mozgalom értékeléséről volt szó. Gyulai kifejtette, hogy nem akarja védeni a népiesség kinvővéseit; azt is tudom — írja — hogy

„... a költőnek kora eszméi színvonalán kell állnia, hogy a népköltészetnek sem köre, sem felfogása nem elégítheti ki korunkat s a költészet sohasem kötheti magát egy genréhez, egy iskolához s legkevésbé lehet egy egész nemzet helyett egy osztály csatlósa, legyen az akár az uri rend, akár a nép. De mélyen fölindít, midőn a népköltészetet esztétikai szempontból annyira becsméreltetni hallom s költészetünknek ugynevezett népies mozgalomát a süllyedés korának bélyegzik.”⁴⁹

A nép-nemzeti irányt ekkor még „fölülről” érték támadások. Pár évvel később Erdélyi ugyanabban a szellemben utasította el Kazinczy és Toldy felfogását: A népiesség nem volt visszaesés; Kazinczy reformja, mellyel az irodalom megszűnt nemzeti — és egyéni lenni, volt a kitérés, a mesterséges fordulat a költészet útján. Toldy ezt tartja klasszikusnak — vitázott Erdélyi —, pedig a klasszikus főismérvét, az egyszerűséget a népköltészet bírja, a népies mozgalom honosította meg irodalmunkban.⁵⁰

A népnemzeti költészet, amely az esztétikai elvként felfogott népiességen alapult, két rossz véglet, az álnépies és a túlfinomult költészet elleni harcban született; a polgárosodás el nem fogadása révén az epigonoknak később mégis fegyver lehetett az új, urbánus irodalom ellen. De a népköltészet, a nép alkotótehetségének megbecsülését ők, a nép-nemzeti költészet eszméjének hívei őrizték meg és közvetítették Adyhoz. Ezért írhatta Ady:

„Velem Gyulai Pál látatta be, hogy az új, igaz, magyar íróknak egyik szörnyű szerencsétlenségük, hogy közéjük s a régebbi nemes irónemzedék közé tolakodott egy jövevény, erőtlén, álhazafias korszak, nemzedék és gárda.”⁵¹

A népiesség mint szociális célkitűzés: népoktató, népnevelő irodalom

A 30-as években a szövetségeskeresés a népben életre hívta a népoktató, népnevelő irodalmat, amelynek skálája István bácsi naptárától Arany János Fülemülé-jéig terjed. Maga a gesztus, a jószándékú, de mégiscsak vállveregető leereszkedés a néphez; az előtérbe tolokodó, művészi megformálást többnyire nélkülöző célzatosság kezdettől fogva problematikusá tették ezt a műfajt. Már a reformkorban szükség volt Erdélyi János figyelmeztetésére:

„Sok helyütt, mond egy német író, iparkodnak mivelni a népet, alapítván mértékletességi társulatokat, terjesztvén erkölcsi könyveket; de nem mindig érzük el azzal, minek közvetlen erkölcsi célja van, ezt. Adjatok a népnek tisztább élvezeteket, és fog neki örülni, adjatok a népnek szépet, izlésre valót, nyissátok fel reá szívért, érzékeit, és legnyomósabban palléroztatókat őt.”⁵²

⁴⁹ GYULAI: Két ó-székely ballada. Szépirodalmi Figyelő, 1861. júli. 31.

⁵⁰ ERDÉLYI: Pályák és pálmák. 1867. Pályák és pálmák kötet. Bp. 1886. 11—13. l., 15—23.

⁵¹ ADY: Nyilatkozat Gyulai Párról. 1909. Vallomások és tanulmányok. Athenaeum, 1944. 183.

⁵² ERDÉLYI: Töredékek a magyar népdalköltészetéről. 1843. Kisfaludy-Társaság évkönyve. VI. k.

Arany csendes harca Vas Gerebennel a Nép Barátja szerkesztésében is akörül folyt, hogy Arany azt akarta, hogy a népi lap "nemcsak amolyan papoló unalmas valami, hanem valóságos szépirodalmi és politikai lap legyen", amely „csak abban különbözzék más jó politikai vagy szépirodalmi laptól, hogy benne az iránycikkek, értekezések tárgya és nyelve a nép által érthető legyen”.⁵³ Nem tetszettek neki a „földművelő polgártársakat” lealacsonyító magyarázkodások és nem értett egyet avval, hogy „Holmi mondva csinált poézisokkal s épületes keresztyén tanításokkal foglalják el a versek rovatát”.⁵⁴

A forradalom bukása előtt nyitva állott az út a szépirodalom számára, hogy beleolvadjon a nemzeti irodalomba, hogy egy legyen vele. Petőfi elbeszélései, de főleg a Toldi, amely szintén a néphez szólt elsősorban, a népet tanította arra, hogy foglalja el méltó helyét a hazában és ugyanakkor a nemzeti irodalom egyik legnagyobb kincse lett — megmutatták, hogy merre kell haladni.

48—49 után ez az út bezárult. A kettős elv: a néptől tanulni, írni és a népnek írni megint ketté vált és az írók egy pár éven belül elmondhatták a kiábrándult Arannal: „Nem zenek többé *parasztoknak*.”⁵⁵

A parasztságból nem lett művelt nemzeti olvasóközönség, ahogy az előző évek tevékeny, reménykedő hangulatában várták és joggal állapította meg a cikkíró: „A szó mély és valódi értelmében minden jelentékeny irodalmi mű népszerű; oly író, ki nem él a nép közt, nem él az irodalomban sem s csak olyan képzeleti, legfennebb a tudósok által méltányolt helyet foglal el”. De az irodalomnak e szempontból való áttekintése még csak eszményi és messze vagyunk a kortól, mikor irodalom és népirodalom egyenlő jelentésűek lesznek.⁵⁶

Mi volt a „népnek írni” célkitűzés csődbejutásának útja 49 után? A Bach-korszakban nem szűnt meg, talán még csak fokozódott a törekvés a nép felkarolására, kézbe tartására. Ezt diktálja a hazafias érzés, az idegen elnyomás elleni védekezés:

„... Rajtunk a sor, hogy nemzetünk legféltettebb kincsét, irodalmunkat, ne csak irással tartsuk fenn, hanem biztosítsuk is fennmaradását azáltal, hogy annak szélesebb körökbeni elterjedését eszközöljük. E szempontból örömmel üdvözlöttük a Vasárnapi Ujságot, a Vasárnapi Könyvtárt, Magyar Nép Könyvét, Magyar Gazdát stb., mint oly vállalatokat, melyeknek feladata a társadalom oly rétegét nyerni meg irodalmunknak, mely eddigelé minden szellemi mozgalmaktól érintetlen maradt.”⁵⁷

De a nép iránti érdeklődésben része volt a földesúri ijedtségnek is, hiszen az elmúlt események során a békés, hálás, patriarchális jobbágy nemegyszer fenyegető, lázadó paraszttá változott. Vas Gereben A falu könyvének szerkesztői programjában a vállalkozás céljául a „kaput” és a „szűr” kibékítését jelölte meg. A Pesti Naplóbeli ismertető ezt kifogásolta is; szerinte nálunk erre nincs is szükség, hiszen nincs proletariátus, amely fenyegetné a tulajdon szentségét.⁵⁸ Hogy a forradalom tanulsága milyen szerepet játszott a népirodalom körüli buzgólkodásban, azt felfedi a Falusi Estékről írt következő fejtegetés is:

„Legfőbb ideje, hogy az irodalom gondja a földművelő köznépre kiterjedjen, s a jelen kétségtelenül a legalkalmasabb perc arra a sajtó útján jótékonyan hatni. Rendkívüli események felrázták a népet korábbi apathiajából, de a veszedelmes kr. zis szerencsére nem tartott oly soká, hogy az anarchia közepette felülkerült téveszmék a népnek egészséges lelkét meg-

⁵³ Arany levele Petőfihez. 1848. jún. 30. A. J. levelezése. Ráth Mór, 1888. 158—161.

⁵⁴ Arany levele Petőfihez. 1848. aug. 12. A. J. levelezése. Ráth Mór, 1888. 164—165.

⁵⁵ Arany levele Tompához. Nagykőrös. 1857. június 26. A. J. levelezése. Ráth Mór. 1888. 420.

⁵⁶ Az angol és francia népirodalom. Magyar Posta. 1858. jan. 16., 17.

⁵⁷ Ballagi Mór, BH, 1856. július 27.

⁵⁸ Pesti Napló, 1851. febr. 11.

mérgezheték volna. — A nép nyugodtan visszatért ekéjéhez, kibékült természetszerű szociális állásával, s egyformán meguntán egykori urait és kegyenceit, ismét napi munkájára fordítja legfőbb gondjait. S e pillanat úgy hisszük a legkedvezőbb, a népnek mind eszéhez, mind szívéhez szólni, most a felrázott indulatok lelohadván, az események és gerjedelmek által támasztott szellemi éberség benne még oly mértékben működik, hogy alkalmas eszmék és szavak nála most kettős fogékonyságra számolhatnak.

A gondolkodás és tanulás, rend és törvénytisztelet ébresztése s mindenek fölött a vallásosság, erkölcs és jellem fejlesztése képezze a folyóirat irányát, s ezen összpontosított törekvését, mint határozott jelmez, minden coquettirozás nélkül csalfa koreszmékkel vonuljon keresztül (a vállalkozás) minden sorain.⁵⁹

Úgy látszik akadhettek, akik a nép „felvilágosítását” már túl soknak, veszélyesnek tartották. Ezeket nyugtatta meg, okosította ki Atádi, a népirodalom egyik specialistája:

„Ki nem tudja, mily nyelven, mily hangon, mily szellem által zavarható, gerjeszhető dulakodásra a nagy tömeg? Mi egyben jó, miért nem másban, levén egyenlő a fogékonyság? A gőzzel olthatok életet, de okosul alkalmazva hajthatok gépet is hasznosan. Következésképpen azon modorban, mellyel a népet vesztetre izgathatom, miért ne indíthatnám javamra.” „Az alvó oroszlátnak álmait meg kell édesítenünk, éppen népies iratok által.”⁶⁰

A népirodalom irányzatára vet fényt a következő célatos szerkesztői üzenet is: „A csősz leánya” szerzőjének. Kérjük, hogy lapjaink számára ne válasszon olyan kényes tárgyakat, melyekben az egyik osztály bűnei s a másik szenvedései olyan élesen vannak kitéve. Ha figyelemmel olvasá ön lapunkat, tapasztalhatta, hogy kezdettől fogva az egyszerű józan ész, és nem a szenvedélyeket izgató mesterkéltségek cikornyát követjük. Néplapnál az ilyesmi rosszat szül.” Szerkesztői nyílt posta.⁶¹ Nemcsak az úr és a paraszt közti, hanem a parasztságon belüli ellentétek kiegyenlítése is célkitűzése volt a népirodalomnak: a gazdag paraszt—szegény paraszt viszony szinte az ábrázolás középpontjába került. Eötvös, régi illúziójában megerősödve a gazdag paraszt és a falusi szegény összefogását hirdette. (Egy tót leány az Alföldön, Téli vásár) Vas Gerebennél is nagy szerepe volt a gazdag paraszt—szegény paraszt szerelemnek, ami természetesen házassággal végződött (Koczagyerek. Az út melletti kereszt). Szabó Imre püspök buzgó híve volt a parasztságon belüli egyenlőségnek. (A zsöllér leány c. elbeszélés. Pest 1850.) Táncsics a módos paraszti ideált tűzte a nép elé, a saját birtokán, cselédeivel patriarchálisan élő, okosan gazdálkodó parasztét. (Bordács Elek. 1858.)

A gazdag paraszt ideálként feltüntetett alakjáról azonban hamarosan kiderült, hogy nem is olyan jámbor és veszélytelen, mint amilyennek gondolták, kiderült, hogy a gazdagodás megváltoztatja a parasztság jellemét, teljesen kivetkőzteti a jobbagyi alázatból, de némileg emberi formájából is. Így került az irodalomba a gazdag és józan életű paraszttal szinte egy időben a gazdag, gőgös, kegyetlen, tragikus sorsú paraszt. Az egyik népies regény korabeli bírálata⁶² a mű erkölcsi alapeszméjét „a nagyravágyás, a gazdagodási vágy kórságának feltüntetésé”-ben jelölve meg kifejtette azt is, hogy mi tette ezt az alapeszmét olyan aktuálissá: „Jelen korszakunk uralkodó eszméjének az ipar és munkásságnak nincs nagyobb ellensége, mint az e nemes balfőfogásából eredhető önbálványozás.” Valóban, az elbukó paraszti alakok példájával a kapitalizálódás veszélyére akarta a népirodalom a figyelmet felhívni, a regényhős rossz példáján keresztül a vagyonosodással együtt járó erkölcsi süllyedés ellen emelte fel szavát. Végső soron a patriarchális szemlélet maradványa diktálta ezeknek a regényeknek a tendenciáját: a régi paraszti sorból kitorzó gazda elítélését, a jámbor módon gyarapodó paraszt példaképpül állítását. A földbirtokos, az egyre inkább elszegényedő, tönkremenő föld-

⁵⁹ Török János. BH, 1853. jan. 27.

⁶⁰ ATÁDI VILMOS: Népies iratokról. Bp-i Visszhang, 1854. 2—3.

⁶¹ Vasárnapi Ujság. 1855. június 24.

⁶² KÖVÉR LAJOS: Szegfi; A harmadik szomszéd. Hölgyfutár. 1857. 91—92.

birtokos félelme és ellenszenve a szerencséskezű, tollasodó, a jobbágyalázatot tökéletesen levetkőző paraszt iránt egybeesett a polgárosodás „hőseinek” reális kritikájával, ez a látószög alkalmas volt a polgárosodó, urasodó parasztok elembertelenedésének hiteles bemutatására. Ezeknek a regényhősöknek a bukását pátosz, tragikum kísérte, szatirikus vonások ritkán vegyültek az ábrázolásba : a kapitalizálódás, különösen annak falusi formája ekkor még haladó volt, a gazdag paraszt—szegény paraszt ellentét kisebb volt az egész parasztság és a földesúr ellentéténel; ezeknek a nagyravágó paraszti kapitalistáknak az esetében valóban nagy erő és tehetség, mégpedig népi erő és tehetség rosszba fordulásának, züllésének vagyunk a tanúi —, ezért érdemelték meg a nagyság, a romantikus pátosz és a tragikum árnyalatait. Emlékeztetnek ezek az alakok Gorkij paraszti származású kereskedő hőseire, akiknél a kapzsiság és kegyetlenség mellett szintén mindig érezhető még a paraszti ész, tehetség és erő is ; akiktől az író nem tagadta meg teljesen a rokonszenvet, az elismerést és bukásukban — a szükségszerűség hangsúlyozása mellett — a részvétet. Ez volt az az út, amely az illuzórikus tendenciájú népirodalomból a kibontakozás, a reális, regényszerű ábrázolás felé vezetett. (Eötvös : A molnár leány, Gyulai : Varjú István, Szegfi : A harmadik szomszéd) A népdalirodalom belül, — ha mégoly kezdetleges fokon is — megindult a falu helyzetének szociografikus színezetű felmérése is. (pl. Garay Alajos : Falusi élet, Pest 1856.)

A népirodalom sajtó visszhangjában voltak örvendő, elégedett hangok : Pákh például örömmel állapította meg, hogy mikor a Vasárnapi Ujságot megindították, négy évvel azelőtt kietlen volt az irodalmi élet, közöny volt a szívekben ; most eleven, pezsgő az élet, soha annyi magyar könyvet nem írtak és vettek, mint most. A nyomtatott betű a nép olyan rétegeihez is eljutott, ahol azelőtt legfeljebb egy árva kalendárium volt.⁶³ Viszont kezdettől fogva voltak jelei annak is, hogy a műfaj körül valami nincs rendben. Vissza-visszatérő kifogás volt színvonaltalansága, az olvasók lebecsülése. „Ne higye (Vas Gereben) — írta egy somlyó vidéki olvasó — hogy a ki falun lakik, meg szürben jár, az mind sült szamár, s annak aztán mindegy, akármit talál eléje.”⁶⁴ Leereszkednek a néphez, pedig a nevelés nem ebből áll — vitázott egy másik Pesti Naplóbeli hang. Gyalázat a nevelőre, aki növendéke elé veti azt, ami neki már nem kell, vagy amivel érettebbek előtt fellépni nem mer. Még nagyobb gyalázat az íróra, aki jobb, mélyebb műveivel az előkelőknek kedveskedik, a hulladékot pedig ponyvára adja.⁶⁵

Egy 1854-ben lezajlott vita már a népirodalom léte vagy nem léte körül folyt. Mi az oka a népirodalom lassú terjedésének ? A nép műveletlen és fáradt ; az írók nem ismerik a népet, írásaikban vagy túl- vagy alábecsülik olvasóikat ; a gazdálkodási szakkönyvek nem számolnak a hazai körülményekkel, rossz tanácsokat adnak — vagyis szakadék van a nép és a népirodalom, a nép és a hozzáhajló úri osztály között⁶⁶. Akadt, aki védelmébe vegye a népirodalmat és érdemesnek látta folytatásra buzdítani avval, hogy majd csak kialakul a bizalom nép és műveltek között⁶⁷. Nagyon egyszerűen, józanul és gyakorlatiasan mondta ki az alapproblémát az a cikkíró, aki szerint a népirodalom a középosztály igényeit nem elégíti ki, az az osztály, amelynek írták, alig olvas, tehát a vállalat megbukik, az író leteszi a tollat. A gyerekeknek kell lezdeni az olvasásra szoktatást — javasolta Bonyhai Benjámin⁶⁸.

Azok, akik valóban paraszti közönséget tartottak szem előtt együgyű, mesterkélty, minden esztétikai értéket nélkülöző irodalmat produkáltak. Velük szemben támadt egy

⁶³ PÁKH : Olvasóinkhoz. VU 1857. dec. 27.

⁶⁴ Pesti Napló. 1853. 1064.

⁶⁵ Naptári irodalmunk. Pesti Napló. 1853. 1049.

⁶⁶ GARÁDY : A népirodalomhoz. Pesti Napló. 1854. jul. 29.

⁶⁷ VÁMOSSY MIHÁLY : Népinevelés. Pesti Napló. 1854. aug. 20.

⁶⁸ BONYHAI BENJÁMIN : Miként és miért kell népünket olvasásra szoktatni? VU 1859. ápr. 24., máj. 8.

irányzat (Kemény, Gergely, Salamon, Gyulai), amely úgy próbálta az irodalom érdekeit megóvni, hogy a paraszti közönségről lemondva, népen egyszerűen nagyközönséget értett.:

„Egyszerű, tiszta gondolatfolyam — ezt állítjuk föl a népies művekre nézve mérvül. Népies könyv alatt nem olyat kell értenünk, melyet csak a szűrés felsőbb iskolákat nem látogatott ember olvas, hanem olyat, melyet mindenki érdeklődéssel olvasson. Ha a nép széles értelemben nem azt teszi: „mindenki”, — akkor kérlek mutassátok meg, hol a határvonal, mely a népet a nem-néptől elválasztja.

Lerminier Lamartine népies könyvéről írván így szól: „Nem leghelyesebb-e úgy írni a nép, mint minden ember számára? Az osztályok az államban elenyésztek, hát az irodalomban kell azokat föleleveníteni?”⁶⁹

Salamon egy lépéssel tovább ment Kemény-Csengery népkönyvéről írt bírálatában:

„Szerkesztők igen helyesen „nép” alatt nem a nép legszűresebb osztályát értik. Nem szükséges a nép számára külön irodalmat teremteni, mert a nép — a nagy közönség. Szerkesztők már ildomosságból is óvakodnának kasztokat állítani föl az irodalomban, midőn a politikában már megszűntek.”⁷⁰

Ebben a szellemben nyilatkozott Gyulai is:

„Mi azon osztálynak irunk, mely nem nyers tömeg, megvannak szellemibb vágyai, de nem oly vagyonos, hogy az irodalomra valóban költhessen, sem annyira tudományosan készült, hogy a szaklapokat és könyveket élvezhesse s ideje sincs reá sokat olvasni.”⁷¹

Jókai már a grófokat is beleölelte a nép fogalmába: Lapunkat néplapnak neveztük, s mint értelmezte a „nép” fogalmát közönségünk, azt olvasóink lajstroma legjobban megmagyarázná, hol hazánk első grófi neveinek méltóságos címei mellett láthatók a becsületes mesteremberek s az egyszerű földművelők nevei. Előttünk a „magyar nép” neve összetartó kapcs, nem pedig választófal a különböző társadalmi osztályokra nézve.⁷²

Konkrét adattal szolgál ebben a kérdésben egy szerkesztői megjegyzés. Bérczy arról írt, hogy a 40-es években megvolt az a fictio, hogy a hirtelen kifejlődő magyar olvasó közönséget népnépként nevezték. A Pesti Napló szerkesztője megjegyezte: „E *fictio* ma még nagyobb mérvű. Alkalmam volt a legelterjedtebb népies hetilap 11,000 előfizetőjének névsorát áttekinteni s azt találtam, hogy e számból alig 200 tartozik azon osztályhoz, melyet nálunk tág értelemben *nép*-nek neveznek.”⁷³

Látszólag az az ideál valósult meg, amit Arany a forradalom előtt célul tűzött ki: egységes nemzet — egységes nemzeti irodalom. Csak hogy ebből az egységből kimaradt a parasztság, kimaradtak a „szűrés-gubás emberek”. Aranyban még megtaláljuk a jelét annak, hogy bízott a parasztság értelmességében, izlésében: Eötvös és Csengery ki akarták vele hagyni a Fülemlé végörését, mert szerintük a népkönyv közönsége azt fogja mondani, hogy az új törvénykezést dicséri. Arany nem értett velük egyet: „Lehet, csalatkozom, de én azt hiszem, hogy arra azt mondja a paraszt: „igen biz a fene!” és átérzi az iróniát.⁷⁴ De

⁶⁹ BH. 1854. jun. 21. Mérleg jelű kritikus A magyar nép könyvéről írt bírálat.

⁷⁰ BH. 1856. jan. 18.

⁷¹ GYULAI: Egy kis szóváltás. 1854. Gy. Kritikai Dolgozatainak újabb gyűjteménye. Bp. 1927.

⁷² JÓKAI MÓR: Új év kezdetén. VU. 1855. jan. 7.

⁷³ BÉRCZY: Arany János kisebb költeményeiről. Pesti Napló. 1856. jul. 18.

⁷⁴ Gyulai levele Aranyhoz. Pest, 1854. szept. 6. Arany levele Gyulaihoz Kőrös. 1854. szept. 25. A. J. levelezése. Ráth Mór, 1888. 43, 47.

a parasztról mint olvasóközönségről ő is lemondott és a népirodalom elvét a 60-as évek elején már múltó divatnak nevezte.

Álnépies költészet, népszínmű

A folklórhoz való lehajlás az irodalmi népiességnek azt az elvét valósította meg, hogy a néptől lehet és kell tanulni írni, a népoktató irodalom azzal küzdött, hogy a népet tanítani, nevelni, felemelni feladata az irodalomnak. A 40-es években úgy látszott, hogy a két elvet, egyesítő népi alapú nemzeti irodalom van születőben. 49 után azonban az irodalomnak az az ága, amely népi és egyben nemzeti voltával hivatkozott merő hazugság, affektáció és művésziatlenség volt.

Az álnépies költészet uralkodó iránya volt a Bach-korszaknak; a 49 előtti irodalmi népiesség, Petőfi költészete hivatalos örökösének szerepében tetszelgett. Éppen ez volt népszerűségének egyik oka: népi gyökerű, magyar, nemzeti irodalomra — ekkor az idegen elnyomás korában — nagyobb szükség volt, mint valaha, és ez a költészet ilyennek hirdette magát, képviselői úgy tettek, mintha mi sem történt volna és ők azt folytatnák, amit Petőfi abbahagyott. Arany, az igazi örökös, tudomásul vette, hogy az az irány, amihez hajlamai és meggyőződése kötik talajtalanná vált, a bitorlók — visszaélve a nemzeti érzés konjunktúrájával és avval, hogy a Bach-korszakban a közvetlen politikai költészet lehetetlenné vált — ontották a verseket és fürödtek a kétes népszerűségben.

A kortárs költők és kritikusok jobbjai átláttak ezen a költészen és leleplezték hamis voltát: „... a juhász-bundán parfümöt érzünk s a pitykés dolmány alól kilátjuk a fodrozott inget”⁷⁶. Arany a Csokonai körüli verselőkkel hasonlította össze a Petőfi utánczókat, akik „nem a „népből”, nem a „népnek” írnak, hanem azon diákos középosztály számára, mely érti, megtapsolja ovidiusi célzásait, fogékony bősavú reflexiókra, velük élte meg a koronázási, főispán beiktatási ünnepélyeket, melyek egyik sallangja az ő legújabb költeményök is, kacag mosdatlan tréfáikon s pipaszó mellől szedett élceiken, bámulja furfangos rímeiket...⁷⁶. Nem a nép vagy a néppel őszintén rokonszenvezők, a népben szövetségest keresők költészete volt ez a költészet, hanem egy műveletlen, parlagi középnemes rétegé, ez Aranytól kicsúfolt Magyar Miskáké, a Vajda-féle Jóbohó Petiké. Az ő magatartásukkal, hangos hazafiaskodásukkal, önelégültségükkel szemben alakult ki Kemény, Arany szigorú önvizsgálata; őket, az ő elmaradottságukat, magyarkodásukat bírálta Vajda röpirataiban. A reformkor hírhedt korteshadjáratainak „hősei”, a későbbi züllött 48-as párt politikusai ezekben a politikamentes években a költészetre vetették magukat.

Az úri népieskedés gesztusa nem volt csak magyar jelenség. Bjelinszkij jellemzése a Puskin utánczókról híven ráillik a Petőfi utánczókra: „És mit el nem követnek a népiség e lovagjai, ezek az új Don Quijotek, akik azért, mert sohasem sikerült szívük hölgyének arcába nézniök, helyette vaskos póriasságnak, pirospozsgás Dulcineának esküdtek hűséget — mit el nem követnek, hogy e vörösperkál ruhába öltözött, fagyúzott farkocsú nőszemély, zsiros és tisztátalan ajkaira a meglegedés mosolyát búvöljék?... Ezek a szegények. Műveikben önként tagadják meg azt az osztályt, amelyhez tartoznak, műveltségüket, amelyet nevelésüknek köszönhetnek, sőt a józan észnek azt a részét is, amelyet a természet nem tagadott meg tőlük! Frakkjukat gondosan maszatos kaftán alá rejtik és álszakállukat simogatva, egymással versengve utánozzák a piaci árusok, szatócssegédek és a falusi muzsikok nyelvezetét”⁷⁷.

⁷⁶ GYULAI: Szépirodalmi Szemle. 1885. Kritikai dolgozatok. Bp. 1908. 180—192.

⁷⁶ ARANY: Irányok. 1861—62. A. J. ÖPM. Franklin. 374.

⁷⁷ BELINSZKIJ: A. I. Krülov. B. Válogatott esztétikai tanulmányok. Bp. 1950. 224.

Hiába tobzódtek a Petőfi utánczók versei a hazafiság és népiesség eszméjében, jól látta Erdélyi, hogy költészetük eszmenélküli, anyagias, kelmei költészet, vagyis „halmaza mindazon tulajdonoknak, melyek a dologhoz tartoznak ugyan, de mintegy külsőséget alkotnak rajta, és pedig úgy, hogy a dolog eme tulajdonok nélkül és elmulása után is marad az, ami ;

„ahelyett, hogy a közepe körül forgolódnék, a héját, a boritékot érinti, a könnyebb végét fogja, a gyöngö oldalát miveli” ; „sok figyelem van benne a körülményes adatok összehozására, továbbá jelleme, hogy tárgyának melyet zeng, egymásra nézve *közönös* tulajdonait szereti összefűzni . . .”⁷⁸

Hogy valójában mennyire eszmenélküli, hamis eszmeiségű volt ez a költészet, mutatja, ha témáit a valósággal vagy a valóságot megénekelő népköltéssel vetjük össze. A magyar paraszt siratta az elvesztett szabadságot, a népköltészet betyárja bújosos forradalmár vagy katonaszökevény volt — a Petőfi utánczók lótolvajról, szerelemkínozta betyárról daloltak⁷⁹. Tóth Kálmán egyik hőseiből Világos, amit ő a „nagy komédia” végének nevez, a következő szavakat váltotta ki :

„Miért is kezdtük, hogy ha ilyen lett a vége
Ej! . . . Ej! . . . azt a lelkít, ni hogy jön a muszka!
No a magyar ugyan a lutrit kihúzta”

(Huszárctalád. Hölgyfutár 50. jul. 30.)

Nem véletlen, hogy éppen ennek az iránynak egyik illusztris képviselője, Lisznyai Kálmán volt az, aki az uralkodó 1856-os látogatását verssel üdvözölte — ugyanakkor, mikor Arany a Walesi bárdokat írta meg. Lisznyai „tősgyökeres magyar gazdája”, akinek rendben van a szénája, „teli van a verme, pincéje”, büszkén kiáltja :

Udvaromban, uramfia
Nem parancsol senki fia!
Nem parancsol a szent, az áll:
Hej! csak én, — no meg a király.

(Csinos gazda. Dalzongora 1858.)

A magyar nép Kossuthot siratta, Garibaldit várta, — Lisznyai így énekelt :

Itt hazámban minden
Oly szent, oly jó, oly szép, kedves
Édes elnézéssel
Látok mindent, s lelkem repdes.

(Honfihit. Dalzongora 1858.)

A népköltészet, Petőfi és Arany népies költészetének utánczói azzal vélték „leereszkedni a paraszthoz”, hogy durva, otromba, izléstelen verseket írtak. Lisznyai pl. eféle sorokkal hivalkodott :

Kedvem szottyant iddogálni
Oszt a szeretőmmel hálni.

(Palócdalok 1852.)

⁷⁸ ERDÉLYI: Népköltészet és kelmeiség. 1853. E. válogatott esztétikai tanulmányok, 91—93.

⁷⁹ ALSZEGHY: Petőfi és az 50-es évek magyar lírája. Bp. 1914. 37.

Velük szemben, az ő laposságukkal, prózaiságukkal szemben Aranynak az volt az elve, hogy minden igaz költészet, elsősorban a népköltészet eszményít⁸⁰. A Petőfi-utazók is megütöttek néha a durvaság ellenpólusaként valami finomkodó, mesterkéltséget; ennek azonban az „eszményítéshez” semmi köze sem volt:

Alugyál, alugyál
Szőke virágszálom!
Rózsaszín felhővel,
Igaz gyöngyesővel
S lány furulya-hanggal
Köszöntsön az álom.

(Szelestey: Elakadt a kislány. Falu pacsirtája. 1854.)

Az álnépiesek jellegzetes költői gesztusa az volt, hogy állandóan a közönségre sandítottak, a hatást lesték, saját költő-egyéniségüket hangsúlyozták. Találók Arany szellemes szavai, amellyel ugyan elsősorban a Csokonai körüli népszerű verselőket jellemezte, de saját kora népszerű költőire is gondolt közben: „Objektív alakokról, jellemekről és ezek szerint módosuló formáról szó sem volt; de az alanyi érzés kifejezésében sem volt semmi egység, ódai magasság; pityergő elégia, száraz didaxis keveredett. Naivitás volt, csak nem a műben, hanem a költők személyében⁸¹.”

Míg a népköltészetet a belső forma, a kompozíció iránti érzék teszi naggyá; ebben állították például a műköltészet elé Arany és Gyulai — a sallangos népiesek „művei” formátlanok, laposak és oly prózaiak, hogy egyikükről, Szelesteyről méltán írta a Pesti Napló kritikus: „Odajutott, ahova az arabok, akik versben tanítják a nyelvtant és a dialektikát, de az arabok legálább egyenest a tárgyhoz szólnak verses prózájukban, a tájköltő viszont nem ismerteti meg az illető táj népével az olvasót⁸². Ahogy az eszmenélküliséget a magyarság eszméjének kihangsúlyozásával, úgy próbálták a formátlanságot ellensúlyozni avval, hogy „... Tömik a formát, mint a ludat”⁸³. Mi egyéb nevetségesen üres formájátéknál például Lisznyainak ez a „palócdala”:

A sarkantyúm
Üst
Szinte arany-
Füst.
Keservesen
Peng,
Szívem szintúgy
Zeng
Sóhajtásom
Leng
Rossz hírt hallok, a balfülem
Cseng.

(Palócdalok. XIX. 1852.)

⁸⁰ ARANY: Irodalmi hitvallásunk. 1863, Hebbel, Anya és gyermeke. Bíráló. 1860. A. J. ÖPM. Franklin.

⁸¹ ARANY: Irányok. 1861—62. A. J. ÖPM. Franklin. 376.

⁸² Tájékozások újabb kori lantos-költészetünk körül. VI. Pesti Napló. 1854. 97—1240.

⁸³ ERDÉLYI: Petőfi Sándor. 1854. E. Pályák és pálmák. Bp. 1886. 350.

A nyelv „népiessége”, tájjellege értelmetlenségbe fordult :

Rozmaringszál a sögön
Színak rövid sürgyeszárból
S marakodnak az ögön.

(Szelestey : Lakadalom lesz. Falu pacstirtája. 1854.)

A csengei kocsmaháznak
Zolás legény kele-kóllál.

(Szelestey : A csengei kocsmá. Falu pacstirtája. 1854.)

Méltán jaidult fel Erdélyi :

„Oh, ti vidéki elmék, ti szegény költők! Nektek egyedül azon esetben volna tán kedves egyetlen a haza, csak akkor nem tépnétek föl talán vidékre, tájékra, szokásra, ha egy darab szirtből állana tenger közepén, mint Odyszeus Ithakája? De ti alföldet, palóczságot, hegyhátat csináltok belőle, s észre sem veszitek, hogy olyat daraboltok, a mi annál könnyebben darabolható, mert nem szirt s nem kevésbé van kitéve mindamellett a hullámok csapkodásainak, mint akármely sziget az óceánon. Reméljünk az időtől. Majd eljön a mi hazánk Odyszeusa is egykor, ki egyiránt fogja szeretni a kenyértermő sikot és borontó hegyeket, a dinnyés Nyírséget és makkos Bakonyt ; fogja pedig szeretni annál inkább, mert a szeretők száma naponként fogy, látván, hogy épen a költők osztottak meg nagyszerű elődeik hagyományán, mint Nagy Sándor birodalmán a kis vezérek. Kétségbe kellene esnünk a jövőndőről, ha eme költői felekezet csakugyan uralkodó hitelre jutna s a közönség még sokáig vesztelgelne ámulásában. Hazánk nem nőtt, keblünk szűkebb lett.”⁸⁴

Arany meg is magyarázta, hogy az az utánzáson, másoláson épült, népszerűség-hajhászó költészet miért használja a tájnyelvet : „... utánzóí virtuozitás az általánosról a különösrre, nemről a fajra szállt le, természetesen ; mert minél több a logikai jegy, annál könnyebb az utánzó feladata ; könnyebb egy vidéki szójárást, palóczot, székelyt, göcsejít „produkálni” — mint a népnyelvet általában, mely bír ugyan némi közös bélyeggel, de csak tájankint veszi föl ama határozottabb kinyomást, mely a kevésbé figyelmeseknek is azonnal feltűnik. Már a népiesség előbbi szakában hallatszék panasz, hogy ez vagy amaz írónk mégsem szól az igazi nép nyelvén, nem népies eléggé ; igen, most a panaszló saját vidéke szólamát, különlegességeit keresé, s nem találta a népiesben. Az irodalom megérte e panaszt, és a könnyű siker reménye által is csábítva, egyetemes népnyelv helyett a különöst kezdé divatba hozni : megszületett a tájköltészet⁸⁵.

Az álnépiesek ellen általános harc indult meg az irodalmi életben. Voltak, akik a felsőbb körök, a szalonok ízlése nevében támadták őket, a póriasakat. (Kazinczy Gábor, Császár Ferenc.) Erdélyi, Gyulai, a nemzeti irodalom színvonalát féltették tőlük, Arany ezenkívül, eleinte, a népiesség hitelét is : ezért írta a szatirikus verseket (Vojtina levelei, Sárkány, Poétai recept), ezért követelt ellenük „dorongot és polémiát.”

Az álnépiesekről az irodalmi ellenzék tagjai is — Tolnai Lajost kivéve — elítélően nyilatkoztak. Mégis Zilahy szerint valami érdemük volt, az, hogy hídul szolgáltak ;⁸⁶ vagyis bizonyos értelemben az irodalmi ellenzék elődje volna ez a költői társaság. Ez azonban legfeljebb látszat-igazság lehet, hiszen az új irodalom az emberiség és haladás eszméit felmutatva

⁸⁴ ERDÉLYI: Magyar lyra a forradalom után, 1863-ig. I. Magyar lyra 1859-ig. ERDÉLYI: Tanulmányok. 1890. 83—84.

⁸⁵ ARANY: Töredékes gondolatok I. Á. J. ÖPM. Franklin. 77.

⁸⁶ ZILAHY: Szabados költészetének bírálata. Z. K. munkái II. 152—3.

fordult szembe a provinciálisan nemzetibe süllyedt régi irodalommal és ez a minősítés első-sorban az álnépiesekre illet, rájuk vonatkozhattak leginkább Vajda szavai: „A haza, a haza, a haza! a nemzet, a nemzet, a nemzet! egyre és mindenütt; sehol a világ, az emberiség, a haladás, a szabadságra való emlékezés.”⁸⁷ Petőfi alanyiségát, őszinte önkifejezését torz, fonák és affektált módon folytatták. Petőfi bátorsága, amellyel felrúgta a régi szabályokat, hogy valami egészen újat hozzon az irodalomba, merész kifejezésmódja az utódok tollán őrös nagyolás lett; joggal bélyegezte meg műveiket Vajda:

„Ezek azok a szellemszülemények, melyekben a víz hullámok tüzlángból vagy épen aranyból vannak, a csillagok feketék, a nap megfagy, a hold kigyullad, a délibáb szikrákat hány; ezek azok a poéták, akik tótágast állatnak a szívárvánnyal, belehelik estében a harmatot, ezek azok az óriások, akik csak úgy játszanak a mennykövekkel, megnyergelik a felhőket s bruderschaftot isznak Jupiterrel; aki előtt nem is kavics, ha nem gyémánt, nem is gyémánt-ha nem kavics; szóval, akik, ha tőlük függne, kifordítanák az egész természetet mostani formájából, mint valami hálósüveget; mintha öntudatlanul is éreznék, hogy természetlen, képtelen szüleményeik csak akkor tetszhetnek, ha a világ fenekestől felfordul.”⁸⁸

Nevetséges és költőtietlen handabandázásuk a költői lázadás visszáját őrizte; mégis, mikor az ellenzék szembefordult azokkal, akik egy tragikus történelmi tanulság súlya alatt kapaszkodtak a valóságba, szorították magukat a józanság, a középszer korlátai közé, akkor ugyanazokkal találták magukat szembe, akik a Petőfi utáncok ellenfelei is voltak.

A népszínmű a 48—49-es és az ezt előkészítő évek műfaja volt; a bukás után nem volt, nem lehetett számára kibontakozás, „... nagyreményű ifjú maradt, kiben megvénült az ifjúság.”⁸⁹ A népies lírához és verses epikához hasonló nagy alkotások drámában nem születtek: érdeme volt a népszínműnek, hogy megjelenésével leszorította a német bohózatot a színpadról; nemzeti érzést, demokratikus szellemet árasztott. 49 után azonban — az álnépies lírához hasonlóan — megváltozott eszmei tartalommal továbbra is a népies és nemzeti jelleg nimbuszára tartott igényt. A társadalmi feszültség helyett a színpadot is elárasztotta az idill, szóhoz jutott a mindent elrendező földesúri jóság motívuma. (Szigligeti: Cigány. 1853.) A népszínmű megváltozott jellegére jellemző az az apróság, hogy az uralkodót 50-es évekbeli magyarországi körútján Szegeden Vahot Imre Huszárcsiny c. népszínművének előadásával tisztelték meg; őfelsége maga is huszáregyenruhában volt és — mint Vahot nem minden büszkeség nélkül írja — annyira tetszett neki a darab, hogy mikor már vége volt, kíváncsian kérdezte, nem tart-e még tovább? (Vahot emlékiratai.) Pákh azért dicsérte meg Szigetit, Eötvös Falu jegyzőjének dramatizálóját, amiért kihagyta abból az irányt, hiszen ez — mint írja — már anakronizmus volna: az idők megváltoztak és minden párt emberének a várakozását felülmúlták.⁹⁰ Az irányzatosságból való kiemelkedésével érdemelte ki a népszínmű Salamon elismerését is: „Sokat emeli... e vígjáték becsét az egyöntetűség. Itt nem halad két cselekményegymás mellett, melyek közül az egyik az urak, másik a nép között játszik; nincs szembenállítva a frakk és guba az előbbinek rovására, az egész egy csapszék tulajdonosa és egy pár vendége között történik, hol mindenik szenvedélye vagy egyéniségéből szövődik a mese.”⁹¹

„A népszínművek, így látszik, le kezdik vetni az olyan divatu kabátot, melynek fele aranygombos frakk, másik fele szürkődmön volt. Midőn Szigligeti ur maga, ki e dualisztikus

⁸⁷ VAJDA: Polgárosodás. 1862. V. J. ÖM. Franklin. 1205.

⁸⁸ VAJDA: Széptani levelek. 1861. V. J. ÖM. 1791—2.

⁸⁹ GYULAI: Pünkösdi napja. 1853. Kritikai Dolgozatainak újabb gyűjteménye. Bp. 1927. 23.

⁹⁰ PÁKH: Még egy-két szó Violáról. Pesti Napló. 1851. 352—53. sz.

⁹¹ SALAMON: Szigeti, A vén bakancsos és fia a huszár. Birálat. 1855. S. Dramaturgiai dolgozata, I. Bp. 1907. 113.

viseletet (a frakkész képviselte az ördögöt) többé nem hozza színpadra, teljes reményünk van, hogy se ujonnan, se kifordítva nem igen fogunk velük találkozni.⁹²

Jókai a magáéval rokon világra ismert Szigligeti darabjaiban, melyeknek vezéreszméje a köznépből élő tiszta érzelmvilág és végük: az ármány bűnhődése, könnyelműség megterése, tiszta szívek diadala.⁹³

A társadalmi irányzatosság helyére a népszínművekben a nemzeti elfogultság lépett. Az irodalmi Deák-párt képéhez hozzátartozik, hogy nemcsak az osztály kategóriával állította szembe az általános emberit, hanem — amint a folklórral kapcsolatban is már láttuk — az egyoldalú nemzetivel is. A népszínműnek ugyanaz a baja — írja Salamon — mint az egész vigjátékirodalomnak, az, hogy önkímélő, hogy fél nevétségessé tenni, aki magyar nevet és jellemvonásokat visel: „... egykor a parasztot csak a maga naiv szép tulajdonságaival, — közelebbről a földbirtokost csak a maga férfias szép erényeivel szeretjük feltüntetni.⁹⁴

A költészethez hasonlóan a dráma is népies sallanggal akarta pótolni a hiányzó népies eszmeiséget:

„A népies, melyből politika és költészet egykép divatot csinált, térszémek anyja lön: Divatos népköltőink és népszínműíróink egy hajóban eveznek. A népies és műköltőileg szépet nemcsak külárynyalatokban, de a legáltalánosabb bellényegben is egymással ellenkezőknek hiszik. Miként lírikusaink népszokás-, tájszólás-, külsőségekben keresik a földolgot, mi csak földolgozandó anyag, ugy hajhásszák a népszínműírók csupán a népdalt, falusi táncot, zsványt s több efféléit, mi szintén csak az anyag, mely alakításra vár.”⁹⁵

A kritika állandóan visszatérő kifogása volt, hogy az írók — visszaélve a közönség elfogultságával — bármilyen fércműbe betesznek egy-két népies alakot, pár hazafias frázist és sikert aratnak. A lélektani ábrázolást is pótolni vélték a népies sallanggal.⁹⁶ Salamon figyelmeztetése: „Az érzelm világa ugyanaz nagyban véve a hercegi palotákban és a kunyhóban, s aki azt hiszi, hogy a sült parasztok lelkének más törvényei vannak, mint a magasabb osztályúaknak, az igen felületesen vizsgálta az embereket”,⁹⁷ az „általános emberi” gondolatának előtérbe kerülését mutatja: az általános emberit — szemben a 49-es megelőző évek népkultuszával, nép idealizálásával, demokratikus irányzatosságával, de szemben avval a 49 utáni gyakorlattal is, amely a nép ábrázolásában fölöslegesnek vélte a lélekrajzot, a lélektani motivációt, megelégedett a fehér gyolcs ing és a tarka pántlika felvonultatásával.

A népszínmű a korszellem hatása alatt a nép fogalmat egyre tágabban értelmezte, lassan belefért a közép-, sőt a földbirtokos osztály is. Ezt a műfajt addig a tárgya éltette, a tárgy beolvadása az általános drámai tárgykörbe felvetette az eleve meglevő műfaji bizonytalanság problémáját. A 60-as évek elején már közhely volt az irodalmi életben a népszínmű csödjé. A kibontakozást Gyulai abban látta, hogy elemeiből tiszta műfajú drámai formák alakuljanak ki: a komikusból, zenésből operett, a tragikusból népdrama. Az irodalmi Deák-párton belüli véleménykülönbségeket mutatja, hogy Salamon a tragikus elemet nem tartotta kifejllesztésre érdemesnek, szerinte „a népszínműnek a komikai nembe kell tartoznia,

⁹² SALAMON: Drámánk a Nemzeti Színházban. 1856. S. Dramaturgiai dolgozatok I. 1907. 282.

⁹³ JÓKAI: Szigligeti, Obsitos huszár. Birálat. Magyar Posta. 1857. dec. 15.

⁹⁴ SALAMON: Szigligeti, Molnár leány. 1861. S. Dramaturgiai dolgozatok II. Bp. 1907. 200.

⁹⁵ GYULAI: Pünkösöd napja. 1853. Gy. kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye. Bp. 1927. 24.

⁹⁶ L. SALAMON—SZIGLIGETI vitáját a Cigányról. Pesti Napló, Magyar Sajtó, Magyar Posta. Budapesti Hírlap 1857. és GREGUS—SZIGLIGETI vitáját az Obsitos huszár Petijének jelleméről. Pesti Napló, Magyar Posta, 1857.

⁹⁷ SALAMON: A kritika és Szigligeti motívumai. 1857. S. Dramaturgiai dolgozatok, II. Bp., 1907. 43.

s a könnyebb elmés és derűs vígjátékok, vagy pedig a komikum alsóbb nemének a bohózatnak jellemét kell magára öltetnie”,⁹⁸ vagyis a Csokonai előtti és körüli nemesi népiesekhez hasonlóan a paraszti alakokat, témát komikus légkörben óhajtották csak látni.⁹⁹

*

A népiesség tehát, amely a népet is magábaölelő nemzet egységes irodalmának lett volna a kiinduló pontja, első szakaszának iránya, 49 után válságba jutott. Ezt a válságot viták jelezték, elméleti írások kommentálták.

A népiesség felmérésére először az álnépies líra és a körülötte támadt viták adtak alkalmat. 1853-ban, a Szépirodalmi Lapokban ABC extáblabíró (Kazinczy Gábor) azt tanácsolta Pákhnak, a szerkesztőnek, hogy tessék eljellemezni ki lapjából a népieseket: „A koró nem rózsa, azért, hogy a Hortobágyon nőtt.” Arany ez arra készítette, hogy hitet tegyen a megtámadott népiesség mellett és kifejtse róla elveit:

„... nem feszegetem a kérdést: költészet-e a népköltészet, vagy lehet-e azt úgy, mondva csinálni, mint cifra szűrt: de annyit látok, hogy a Scott Walterek, Miltonok, Shakespearek, Byronok mellett is jut neki egy szerény helyecske: s ha nálunk ez utóbbiak nem léteznek, bizonyosan nem a népköltészet az oka; mert hiszen volt idő, mikor nem csak a tisztán népiest, de még az oly vad zsenit is, mint Csokonai (aki pedig nem tartozott éppen a tudatlanok közé) váltig ledorongolták, a külföldet ugyancsak tanulmányozták, utánozták: még sem merném a legnagyobb patriotizmus mellett is, azt mondani, hogy csak egy Tassonk is cseperedett volna.”

„Én, paraszt esztetikámmal, a szépet sem a népieshez, sem a nem népieshez nem kötöm kizárólag. Nekem a szép, szép minden alakban. Hogy inkább a népiest mivelem: oka hajlam, ismerése saját erőmnek, s talán némi principium is. Mert azt hiszem, hogy a mely népnek nem volt, nincsen gazdag népköltészet: annak nem lesz önálló nemzeti költészet, hanem mások hulladékaik fog elődni, mint Róma a Hellaszén: Virgilje lehet legföllebb: de Homerje soha. Erre könnyű felelni persze, hogy ilyes népköltészetünknek már a Dentumogeriában kellett volna létezni, s Homerunknak Árpád alatt: de ha akkor nem volt, így bizony most nincs *mit rontson* a népköltészet. Mert vagy kifejlik még belőle ezután a nemzeti költészet, vagy nem. Ha ki, úgy kár volna elfojtani, ha nem, úgy még van időnk mások után sántítani. Denique is ezt a pert nem esztetikuskok fogják eldönteni, hanem azon születendő geniek, kik még embryok az idő titkos méhében, s fognak-e valaha születni, nekünk magyaroknak, azt az isten tudja.”¹⁰⁰

Ezek a sorok, ez a hitvallás őriz még valamit a 49 előtti évek forradalmi lendületéből és illúzióiból: ahogy a társadalmi életet egészen újjá akarták alakítani, új alapokra helyezni, úgy akarta Arany még 53-ban is új, népi alapokra helyezni a magyar irodalmat. Bár Pákh igyekezett őt megnyugtatni, hogy Kazinczy Gábor nem a népiesség, hanem a népiességgel visszaélők ellen hadakozott, Aranyban tovább élt a keserűség:

„A magyar ember — magyar ember volt és maradt, különösen pedig táblabíró. Soha sem ott keresi a bajt, hol az gyökerezik: restaurál mindig: egy elvet édig emel, három esztendő múlva elcsapja, mint olim a vicispányt. Így van jelenleg az ugynevezett népies költészet. A helyett, hogy ezt mondaná: Péter vagy Pál rosszul ír, ezt tüzi zászlajára: le a népiesséll! És visszafohajt Egyiptom vereshagymáira: a Kazinczy és Döbrentei sonettoira; Császár Ferenchez folyamodik, hogy „tisztult izlésével” mentse meg a magyar költészetet a barbároktól. Ezt teszi a nagy Kazinczynek még nagyobb Neffe-je, vagy miije. És fogja tenni,

⁹⁸ SALAMON: Szigligeti, Molnár leány. 1861. S. Dramaturgiai dolgozatok. Bp. 1907. II. k. 201—202.

⁹⁹ OLVÁNYI AMBRUS: Osváth, Szigligeti. It, 1957. 1. sz.

¹⁰⁰ Arany levele Pákh Alberthez. Kőrös, 1853. febr. 6. A. J. levelezése II. Ráth Mór. 1889. 81—90.

kevés idő múlva, száz ; mert a magyar, mint birka, megy a kos után. Isten látja lelkemet, hogy a T . . . és Sz . . . -féle nyegleségek barátja nem vagyok ; isten látja, hogy saját műveimre nem vagyok öntelt, elbizott (bár kissé elbizottabb volnék, hogy kedvem lenne a munkához!) : de azért azt hiszem, hogy népies költészet „csak költészet legyen” egy irodalomnak sem válik kárára.”

„. . . hol tehetséget *vevünk* észre, nyilatkozzék az bármily alakban, bizony az ítéset helytelenül cselekszik, ha dorongot használ ellene. A népiesre nézve is nem a *bundát* kéne ütni, hanem a *ki benne van*, legyen az bárki, én, vagy más.

De restellatio küszöbén állunk. Azok, kik némi hivatást éreznek magukban, el fognak hallgatni : a hivatlanok csimpolyáznak még egy darabig, míg a duda magától megnyekken : az *új vetésen* nem lesz istenáldás. Visszatérnek a külföldet *külsőségekben és idegen szellemben* majmoló iskolák ; a nyelv csinosodik azaz romlik, érdem lesz magyar szavakban németül s franciául beszélni, bűn egy magyar kifejezést használni csupán azért, mert a nép is él vele : tehát *pórias, durva, nyers*. Visszatérünk a bombásztokhoz, a cifra ürességhez : úgy kell nekünk!¹⁰¹

Arany eltúlozta a szalon-költészet visszatérésének veszélyét. Azt a fordulatot, amit Petőfi és az ő költészete jelentett a magyar irodalomban, nem lehetett többé meg nem történtté tenni. De költészetben, majd politikában uralkodó népről nem esett, nem eshetett többé szó ; a népi alap megteremtése sem úgy történt, ahogy azt Arany akár még 53-ban is elképzelte : a régiesség, a naivitás hangulatába be-betört a modern idők követelte ábrázolási mód.

Erdélyi és Gyulai úgy értékelte a népiességet, mint ami már betöltötte hivatását. A népi elem főlvételével, „az irodalom kettőt nyert, úgy mint frissiséget a költészetben, nagyobb számú olvasót a közönségben, mi által nyerni fogjuk a harmadikat : a költészet szükségképeni emelkedésében” — vélte Erdélyi.¹⁰²

Gyulai szerint is a népiesség jótékonyan hatott a költészetre ; a nyelvet gazdagította, új műfajokat teremtett, közelebb hozta az irodalmat az élethez. A közönség növekedett, az irodalom hatása nagyobb lett. A költészet nép-nemzeti alapja úgy megerősödött, hogy nem kellett félni az idegen irodalmak káros befolyásától.¹⁰³

Arany kisebb költeményeinek 1856-os kiadása felszínre vetette a népiesség revízióját. A kritikákon, tanulmányokon végigfutó gondolat : mi a népiesség ? van-e egyáltalán a műköltészetben belül népiesség ? — és a kialakult felelet az, hogy a népies t. k. azonos a nemzetivel, a magyar szellemével ; van egy szűkebben felfogott népies, naiv is, lényege a naiv felfogás és a népi nyelv, mely egy részlete lehet valamely költői pályának.¹⁰⁴

A 60-as évek elejére már összefoglalta Arany a népiesség történetét : tévelygéseit és azt, ami megmaradt belőle :

„A népiesség fogalma közönség s írók nagy része előtt nincs tisztában. — Némelyek egyedül a nyelvben helyezték, mások némi csárdai betyáros hangban. Mások épületes históriákat kívántak a nép számára, sokszor a legprózaibb iránnyal. Nem volt tiszta dolog ; a nép számára irassanak-e ily költemények, vagy a művelt osztály számára, hogy a népet ismerje. Amugy és így irányköltészetet akartak. Divat volt az egész : kapcsolatban a népboldogítás eszméjével. A minő az korszerűtlenné lett, úgy a népiesség is.”¹⁰⁵

¹⁰¹ Arany levele Tompához. Kőrös, 1853. június 28. A. J. levelezése. Ráth Mór, 1888. 300—302.

¹⁰² ERDÉLYI: Népköltészet és kelmeiség. 1853. E. Válogatott esztétikai tanulmányok. 89.

¹⁰³ GYULAI: Petőfi Sándor és lírai költészetünk. Gy. P. munkái III.

¹⁰⁴ SALAMON: Arany János és a népiesség, 1856. Arany János kisebb költeményei. 1856. S.-tanulmányok. Néhány szó Arany Toldijáról, BH, 1956. július 30—31., aug. 6, 7. GREGUS: Eszmecsere a „népiesség” ügyében. Pesti Napló. 1856. júli. 22., BÉRCZY: Arany János kisebb költeményei. Pesti Napló, 1856. júli. 17, 18. J. L. VU. 1856. júli. 6. Petőfi költészete. Divatcsarnok. 1856. febr. 10, 15.

¹⁰⁵ ARANY: Népiességünk a költészetben. A. J. ÖPM. Franklin. 426. Ugyanez a gondolat: Töredékes gondolatok I. A. J. ÖPM. Franklin.

A népi közönség felnevelése nem történt meg, a „népnek írni” elvet színvonal csökkentés nélkül nem lehetett volna megvalósítani. Arany Millien La moisson-járól írt bírálatában foglalkozott ezzel a kérdéssel. Millien azt a feladatot próbálta megoldani, hogy költészete

„egyaránt tessenék a sokaságnak és a művelt szellemeknek. Volt idő, mikor nálunk is ilyes valamilyen képzeltek a népies irány feladatául: midőn a ponyvairodalom regenerációja látszott lenni végcélja a költészetben megindított átalakulásnak. A népet tanítani, valami jobbra tanítani annál, amit ő tud: ez lón a jelszó. De nem úgy áll a kérdés. A néptől tanulni s ily módon a költészetet felfrissíteni, nemzeti alapra helyezni: ebben áll a feladat.”¹⁰⁶

Erdélyi már előbb kimondta, hogy a népiességet esztétikai elvnek tartja: mikor 15 évvel ezelőtt népköltéssel kezdett foglalkozni — írja — megkérdezték tőle, mit akar a népdalokkal? „felelém: azt, hogy írjatok a magatok közönségének, mint a népdal van írva a magáénak.” Akkor ezt nem értették meg — fűzte hozzá — a mai egész költészet magyarázat rá.¹⁰⁷

A népiességre visszatekintve, kiábrándultan és megokosodva, mérleget csináltak. Erdélyi mérlege negatív volt:

„... vajjon ama nyereség, hogy a népi elem fölsajátításával példákat, sőt példányokat is birunk a szép hazai szólásformákból pótolja-e ama veszteséget, mely okvetlenül érte irodalmunkat elhanyagolásából amaz elveknek, melyek után népi előképek, minták nélkül is tudtak a mi költői nagyjaink oly csudálatra méltó nyelvet teremteni, minő az ódáké Berzsenyinél, az époszé, dalé Vörösmartynál, Czuczornál. Mert úgy látszik, hogy a népi forrás már-már kiapadt, s a népi elem korántsem elegendő arra, hogy belőle alkotassék fel a magyar műideál. Arany, Petőfi, ha nem csalódom, kimerítették. Ugy jártunk vele, mint ki nem is gyanítva jut gazdag örökségbe; nem izzadván, nem nyugtalanokodván soha is érette: belé dulakodik, a könnyen jött vagyonba és rossz végekre használja. Ez az a könnyű munka, melyen nincs áldás.”¹⁰⁸

Arany, akinek élete hozzá volt kötve ehhez az irányhoz, nem így látta:

„Egészében a népiesség nem ártott. Öntudat jele, öntudatra hozott bennünket. A szűk és egyoldalú idealizmusból kivett. A költészet ezental nem lehet elválva a nemzetiségtől; de óhajtandó, hogy nemesedjék. A népiesség maradjon illő határai közt. Ne akarjon minden költő népies lenni; de ki magát oly tárgyiassá képes tenni — mert kétszeres objectivitás kell hozzá — ám tegye. Mindenek fölött nem kell valami igen könnyűnek gondolni a dolgot stb.”¹⁰⁹

Arany szembe is fordult azokkal, akik Petőfi irodalmi forradalmának csak a visszaját látták meg. Színt kellene vallani a lapoknak elveikről — írta:

„Negyvenhét-e, ki mindabban, mi azóta irodalmilag történt, nem lát egyebet felforgató zavaránál, vagy negyvennyolcz, ki úgy van meggyőződve, hogy a látszó zavarban, melyet literatúrui forradalom előidéz, mindig van oly elem is, mely az egésznek üdvére szolgál, a haladást előmozdítja, s daczára a tinta-özönnel, mely rémesen jelöli az elhullottak és sebesültek nyomait, nem fordult ki sarkából a világ.”¹¹⁰

Vajda pedig, bármennyire megvetette a Petőfi utánczókat, sőt az Arany utánczókat — talán éppen, mert ő maga sohasem volt Petőfi vagy Arany értelmében népies — szinte problé-

¹⁰⁶ ARANY: Millien, La Moisson. Bírálat 1861. A. J. ÖPM. Franklin. 1078—1079.

¹⁰⁷ ERDÉLYI: Egy századnegyede a magyar szépirodalomban. Pesti Napló. 1855. nov 24.

¹⁰⁸ ERDÉLYI: A magyar lyra a forradalom után, 1863-ig. E. Tanulmányok. 1890.

¹⁰⁹ ARANY: Népiességünk a költészetben. A. J. ÖPM. Franklin. 429.

¹¹⁰ ARANY: Irodalmi hitvallásunk. 1863. A. J. ÖPM. Franklin. 391.

mátlannak látta a népiesség fejlődését; szerinte a magyar nemzet jelleme újjáalakulóban van, mióta a nemzet a néppel szaporodott.

„... újabb időben új irodalom, új közönség¹¹¹ is támadt — a népé, melynek tábora egyre szaporodik. Ez ama tisztító fűz, mely semmi egészségtelen idegen elemet magába nem vesz és amelynek megjelentével veszi tulajdonkép kezdetét a nemzeti szellemi művelődés forradalma.”¹¹¹

49 előtt az volt a terv, a cél, hogy nép és irodalom egymást erősítve, egymástól táplálkozva fognak emelkedni: a népből a nemzet, a népi irodalomból nemzeti irodalom lesz. A nép nem lett a nemzet egyenrangú tagja, nem nőtt a nemzeti irodalom értő közönségévé — nép és irodalom útjai ismét szétváltak. De a népiességgel beoltott nemzeti irodalommal megszületett egy élethez közelebb álló, szélesebb olvasóközönségre számot tartó modern irodalom.

Дь. Хорлаи

КРИЗИС НАРОДНОСТИ В ВЕНГЕРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ПОСЛЕ 1848—49 ГГ.

В венгерской литературе народность играла большую роль, чем в литературе западноевропейских стран, ибо национальный быт венгров был поставлен под вечную угрозу и в стране долгое время сохранились патриархальные условия. В период до 1848—49 гг., когда поднятие народа в нацию было реальным политическим предначертанием, в народности сливались эстетическое и социальное содержания: возобновленная в народности литература была участником борьбы за поднятие народа. После поражения, когда единая, демократическая национальная жизнь не могла зародиться, действующей в направлении вверх и вниз тенденции народности, принципы «научиться от народа писать» и «писать народу» вновь разъединились (использование народной поэзии и литература для народного образования); литературные произведения создавались — за немногими исключениями — на основе первого принципа; а лира Петёфи-эпигонов и народные пьесы, эти бессодержательные, не имеющие художественного уровня жесты барской деревенщины, имели последствием дискредитацию народности. Из дискуссий, теоретических сочинений, также выявлялось, что в силу общественно-политического положения дороги народа и литературы вновь разъединились, однако, с возобновленной в народности национальной литературой зарождалась новая литература, более близкая к жизни, написанная для более широкого круга читателей.

¹¹¹ VAJDA: Széptani levelek. 1861. V. J. Öm. Franklin. 1788.